

B. Metodika princípov rozhodovania Pamiatkového úradu SR vo veciach stavebnotechnického /alebo reštaurátorského/ zásahu

časť 7.
Stavebná časť – typologické druhy

Vypracoval:
Peter Horanský

Torzálna architektúra

OBSAH

1.	ÚVOD	3
	1.1. VYMEDZENIE POJMU TORZÁLNA ARCHITEKTÚRA	3
	1.2. CHARAKTERISTIKA A HODNOTY TORZÁLNEJ ARCHITEKTÚRY.....	3
2.	SÚČASNÝ STAV	4
3.	MATERIÁLY, KONŠTRUKCIE, POVRCHOVÉ ÚPRAVY	6
	3.1. STAVEBNÝ MATERIÁL.....	6
	3.2. KONŠTRUKCIE	7
	3.3. POVRCHOVÉ ÚPRAVY – OMIETKY.....	8
4.	PAMIATKOVÝ VÝSKUM	9
5.	PREDMET A ROZSAH PAMIATKOVEJ OCHRANY	10
6.	DOKUMENTÁCIA	12
	6.1. FOTODOKUMENTÁCIA.....	12
	6.2. GRAFICKÁ DOKUMENTÁCIA	12
	6.3. TEXTOVÁ DOKUMENTÁCIA	13
7.	DIAGNOSTIKA STAVEBNOTECHNICKÉHO STAVU	14
	7.1. GEOLOGICKÝ PRIESKUM PODLOŽIA.....	14
	7.2. STATICKÁ A STAVEBNOTECHNICKÁ PASPORTIZÁCIA.....	14
	7.3. POŠKODENIA A DEŠTRUKCIE.....	14
8.	SPÔSOBY OCHRANY A OBNOVY	16
	8.1. METÓDY PAMIATKOVEJ OBNOVY	16
	8.2. ÚDRŽBA A PREVENTÍVNA OCHRANA	18
	8.3. OBNOVA	19
	8.4. DOPLNENIE – PREMUROVANIE – REKONŠTRUKCIA	19
	8.5. PRÍSTUPOVÉ CESTY, NÁVŠTEVNÍCKE TRASY A OSTATNÉ PLOCHY	21
	8.6. OCHRANA A STAROSTLIVOSŤ O VEGETAČNÝ PORAST A ŽIVOČÍCHOV ..	22
9.	DOKUMENTÁCIA REALIZOVANEJ OBNOVY	23
10.	NEGATÍVNE TRENDY	24
11.	POZITÍVNE PRÍKLADY	26
12.	MEDZINÁRODNÉ DOKUMENTY A CHARTY	30
13.	ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV	31
14.	ZDROJE OBRAZOVEJ A FOTOGRAFICKEJ PRÍLOHY	33

1. ÚVOD

1.1. VYMEDZENIE POJMU TORZÁLNA ARCHITEKTÚRA

Všeobecne je pojem torzo chápané ako neúplná alebo nedokončená vec, pričom niekedy aj zámerne. V oblasti architektúry ide o objekty ponechané dlhodobému chátraniu. Architektúry v torzálnom stave sú špecifickým druhom nehnuteľných pamiatok. Sú cielene chránené ako torzá, do torzálného stavu sa dostali v dávnejšej minulosti, v torzálnom stave boli vyhlásené za pamiatky a neuvažuje sa s ich opravou do pôvodného stavu.¹ Príčiny ich torzálného stavu spočívajú vo vývoji spoločnosti, pre ktorú prestali byť potrebné, ustrnuli vo vývoji, zanikla ich funkcia alebo sa stali torzálnymi z dôvodu vojenských konfliktov a prírodného pôsobenia.

1.2. CHARAKTERISTIKA A HODNOTY TORZÁLNEJ ARCHITEKTÚRY

AUTENTICITA PAMIAVKY – je jednou zo základných hodnôt, pre ktorú je torzálna architektúra pamiatkovo chránená. Akákoľvek necitlivá neodborná manipulácia s pamiatkou torzálnych architektúr vedie k zníženiu až strate autenticity, zníženiu až alebo zániku pamiatkovej a informačnej hodnoty.

INFORMAČNÁ HODNOTA – vypovedacia schopnosť, torzálna architektúra je primárnym prameňom informácií o materiálnej podstate pamiatky, je nositeľom stavebnohistorických informácií – prostredníctvom štruktúry muriva, škár, detailov možno sledovať stavebný vývoj, stavebné procesy, použitú technológiu, ale aj katastrofické horizonty a stopy udalostí.

KULTÚRNO-HISTORICKÁ HODNOTA – torzálna architektúra je dokladom staviteľstva, architektúry a technológii v dobe vzniku pamiatky a jej postupných premien. V širších súvislostiach vypovedá o koncepte založenia, úrovni vojenskej techniky, úrovni bývania, hygieny a pod. So zánikom pôvodnej funkcie nadobúda torzálna architektúra ďalšie sekundárne funkcie – úlohy v spoločnosti súvisiace s historickým vnímaním, povedomím, ako historický prameň na poznanie stavebnohistorického vývoja.

KRAJINNÁ HODNOTA – torzálna architektúra situovaná v prírodnom prostredí dotvára kultúrnu krajinu. Na Slovensku tvoria hrady a kostoly v torzálnych podobe výrazné krajinné dominanty, sú charakteristickým krajinným prvkom.

URBANISTICKÁ HODNOTA – v urbanizovanom prostredí predstavuje torzálna architektúra doklad staršej vývojovej etapy mesta vo forme opevnenia, zaniknutej sakrálnej alebo profánnej stavby. V spojení s parkovou úpravou priekop tvorí oddychovú zónu a priestor na súčasný kultúrny a spoločenský život mesta alebo obce.

EMOTÍVNA PÔSOBIIVOSŤ – torzálna architektúra je zviazaná s jej autenticitou, stopami pôvodného stavu, ktoré pôsobia na návštevníkov a provokujú ich predstavivosť. Hoci je miera recepcie,

schopnosť prijímať tieto hodnoty u každého jedinca rôzna, všeobecne sú zručaniny vyhľadávané pre emotívny účinok. Zachovanie aj tejto hodnoty je úlohou pamiatkovej ochrany.

HODNOTA VEKU, PATINA – vzniká v priebehu času postupne a je nenapodobiteľná. Patinou predstavuje novú estetickú kvalitu, ktorá v čase vzniku pamiatky neexistovala.² Jej zachovanie úzko súvisí s autenticitou a emotívnou pôsobivosťou torzálnych architektúr. V prípade torzálnych architektúr k hodnote veku pribudla aj torzálnosť, čo je jedna z kvalít, ktorú treba zachovať. Ak sa pri doplnkoch a opravách používajú tradičné materiály (kameň, drevo, vápno), získavajú patinu podobným spôsobom ako originál pamiatky a s pamiatkou harmonizujú.

Pamiatková obnova musí zachovať vypovedaciu schopnosť torzálnych architektúr, informácie sa nesmú stratiť, to je podstata obnovy torzálnych architektúr.

Akú metódu teda zvoliť v praxi? Metódy obnovy by mali splniť tieto ciele a očakávania: spomaliť proces rozpadu, zániku a odovzdať pamiatku budúcim generáciám v udržateľnom stave. John Ruskin (1819 – 1900) z Veľkej Británie ako prvý formuloval myšlienku konzervácie a hodnoty veku, čím predznamenal vznik konzervačnej metódy: „Zachovať pamiatky a nedotknuté ich odovzdať ďalšej generácii.“³ Vtedajší puristický spôsob reštaurovania zastúpený Gilbertom Scottom alebo Eugénom Viollet-le-Ducom považoval za ničenie pamiatok a radšej požadoval ich zánik.⁴

2 Podľa Aloisa Riegla hodnota veku nespočíva v jeho pôvodnom stave v dobe vzniku, ale v predstave času, ktorý od jeho vzniku uplynul a ktorý prezrádzajú stopy staroby/veku. Systém pamiatkových hodnôt definoval Alois Riegl v roku 1903 v spise *Der Moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und Seine Entstehung*. Pozri preklad: RIEGL, A. *Moderní památková péče*. Praha: Národní památkový ústav, 2003. ISBN 80-86234-34-7.

3 BAKOŠ, J. *Intelektuál a pamiatka*. Bratislava: Kalligram, 2004, s. 102. ISBN: 8071496103.

4 HLOBIL, I. Alois Riegl a teorie moderní památkové péče. In: RIEGL, A. *Moderní památková péče*. Praha: Národní památkový ústav, 2003, s. 106. ISBN: 80-86234-34-7.

1 Neuvažuje sa s ucelenou rekonštrukciou historickej podoby, aj keď lokálne rekonštrukčné doplnky sú s poznaním istých východísk prípustné.

2. SÚČASNÝ STAV

V minulosti bola v rámci pamiatkovej ochrany na Slovensku metodika ochrany a obnovy torzálnej architektúry venovaná len okrajová pozornosť. Najviac sa od 60. rokov 20. storočia metodickému prístupu pri obnove hradných zrúcanín venoval Andrej Fiala. V nadväznosti na staršie metodické východiská opierajúce sa o analytickú konzervačnú metódu obnovy, rozčlenil celkový prístup pri obnove hradných zrúcanín do troch základných smerov:

1. Rekonštrukčný prístup ako vysoko nákladný prístup prinášajúci čiastočnú rekonštrukciu niektorých objektov. Ten sa doteraz uplatňoval len v ojedinelých a odôvodniteľných prípadoch vyplývajúcich z naliehavosti dôstojného umiestnenia exponátov a vytvorenia dôležitého funkčného zázemia hradných areálov.
2. Konzervačný prístup s čiastočným využitím prispôbených pôvodných priestorov hradu na muzeálne a obdobné kultúrno-osvetové účely. V oblasti zachovania autentickej podoby tento prístup na rozdiel od starších prístupov zdôrazňoval potrebu rešpektovania tvaru ruiny.⁵
3. Konzervačný prístup v spojitosti s vhodným novodobým prispôbením niektorého objektu, resp. spojený s výstavbou nového moderného objektu pre nové účely (napr. turistické ubytovanie, občerstvenie a pod.). Vstavané nové objekty nemali narušovať diaľkové vžitie pohľady na zrúcaninu, pričom v takomto funkčnom obohatení hradnej zrúcaniny sa videlo aj záručené stálieho dozoru nad stavom pamiatky.⁶

►► Obr. 1. Hrad Čičva.

Hoci dodnes neexistuje komplexná metodika na obnovu torzálnej architektúry, v priebehu druhej polovice 20. storočia bol pri obnove tohto typu pamiatok všeobecne prijatý a uplatnený konzervačný prístup ako dominantný, v kombinácii s rekonštrukčnou metódou. Tento prístup bol formulovaný českými metodikmi J. Sokolom, a neskôr T. Durdíkom a J. Štulcom. V posledných rokoch sa na Slovensku systematicky metodike obnovy a prezentácie architektonických torz z pohľadu architektonickej tvorby venuje J. Gregorová a z pohľadu výskumu historickej architektúry a pamiatkovej ochrany M. Bóna a M. Šimkovic.

DRUHOVÉ ZASTÚPENIE TORZÁLNEJ ARCHITEKTÚRY

Torzálna architektúra na území Slovenska prezentujú najmä ruiny hradov, ktoré predstavujú najpočetnejšiu skupinu. V menšej miere sú zastúpené torzá mestských opevnení, kostolov, kláštorov a industriálne pamiatky. Mnohé kaštiele, ktoré sú v súčasnosti ohrozeným druhom, vnímame ako pamiatky v narušenom až havarijnom stave a zatiaľ do kategórie torzálnej architektúry spadajú len výnimočne.

Podľa umiestnenia sa rozlišuje torzálna architektúra v prírodnom prostredí, voľnej krajine a v mest-

ských sídlach, z čoho vyplýva aj odlišný prístup k metodike pamiatkovej obnovy. Torzálna architektúra v mestách je výnimočná, pretože spoločenský tlak na využitie pozemku neumožňuje vznik torza v ušľachtilej podobe.⁷ V priebehu druhej polovice 20. storočia tak boli zrúcaniny Bratislavského a Trenčianskeho hradu v súvislosti s novým využitím na kultúrno spoločenské účely postupne rekonštruované, zastrešené a prestali byť torzálnou architektúrou. Posledným, bohužiaľ negatívnym, príkladom premeny torzálnej architektúry na polyfunkčný objekt je hrad Víglaš.

HRADY

Kategória zrúcanín hradov je na území Slovenska najpočetnejšia. Tvorí ju približne 90 lokalít s výrazne zachovanými nadzemnými konštrukciami, 40 lokalít s menším rozsahom murovaných zvyškov nad úrovňou terénu a 13 archeologizovaných lokalít bez stôp murív.

MESTSKÉ OPEVNENIA

Na Slovensku sa zachovalo doposiaľ 26 mestských opevnení. Stredoveké opevnenia sa zachovali neúplné ako úseky hradieb, alebo ako solitérne objekty brán, veží, bášť a bastiónov. Hradbové a parkanové múry sa spravidla stali súčasťou novej zástavby, ktorá vznikla na ich mieste, objekty brán, veží, barbakánov sa po zmene ich primárnej funkcie používali na bývanie, výrobu a pod. Priekopy ako súčasť mestského opevnenia sa zachovali len výnimočne. Spravidla sa zasykali pre novú zástavbu alebo sa po úprave zmenili na parky, prípadne námestia. Novoveké opevnenia miest sú z pohľadu torzálnej architektúry zastúpené menej (Svätý Jur, Pezinok, Modra, Bojnice, Krupina, Zvolen, Košice). Doposiaľ chýba komplexné, podrobnejšie skatalogizovanie mestskej fortifikačnej architektúry na území Slovenska.⁸

STRÁŽNE VEŽE

Napriek tomu, že väčšina z nich je archeologizovaná, sa zachovalo aj niekoľko torz nad úrovňou terénu (Jedľové Kostoľany, Hronský Beňadik).

⁵ FIALA, A. K otázkam pamiatkovej starostlivosti o hradné ruiny. In: *Projekt*. 1986, zv. 28, č. 7-8, s. 7.

⁶ FIALA, A. K problematike slovenských hradov. In: *Krásky Slovenska*. 1961, zv. 40, č. 10, s. 395.

⁷ Výnimkou je dnes už dostavaný kostol Frauenkirche v Drážďanoch, t. j. pamiatka zámerne ponechaná v stave ruiny pre jej symbolickú hodnotu pripomienky vojnového konfliktu.

⁸ Dielčie snahy z pohľadu architektonického prístupu spracovala J. Gregorová a kol. na malokarpatské mestá Modra, Pezinok, Svätý Jur.

KOSTOLY

V pamiatkovom fonde je evidovaných 8 torzálne zachovaných architektúr kostolov alebo ich častí. Tento počet nie je konečný, niekoľko zaniknutých lokalít kostolov čaká na zápis, resp. vykazujú kvality na zapísanie do ústredného zoznamu pamiatkového fondu.

KLÁŠTORY

Túto špecifickú skupiny tvoria torzá kláštorov, často v spojení s príslušným kostolom, ktoré zanikli v dôsledku vojnových konfliktov alebo spoločenských zmien (reforma Jozefa II., likvidovanie rádov v 50. rokoch 20. storočia). V pamiatkovom fonde sú v súčasnosti evidované 3 kláštory v torzálnom stave a 3 zaniknuté.

► Obr. 2. Kláštor v Gombaseku.

INDUSTRIÁLNE OBJEKTY

Torzálna architektúra je zastúpená aj v industriálnych stavbách so špecifickými typologickými druhmi: železiarske pece a úpravňa rúd.⁹ Boli za kultúrne pamiatky vyhlásené už v torzálnom stave a nepočíta sa s ich opätovným zastrešením. Okrem toho je viacero industriálnych pamiatok, ktoré sa do torzálneho stavu dostali, keď prestali byť udržiavané.

V súčasnosti prebieha pamiatková obnova na takmer 50 hradných lokalitách. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím – do konca 20. storočia bolo ucelenejšie obnovených 13 hradných zrúcanín.¹⁰ Na ďalších druhoch pamiatok torzálnej architektúry je prebiehajúca obnova menej intenzívna alebo neprebieha žiadna: 2 lokality kláštorov, 2 kostoly, 0 mestských opevnení, 0 industriálnych pamiatok.

⁹ Františkova huta v obci Nižná na Orave, Štefanská huta v Kluknave, Klopačka v Kremnici.

¹⁰ ŠIMKOVIC, M. Metodika obnovy hradných zrúcanín na základe skúseností uplynulých 20 rokov. In: *Monument revue*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2020, č. 1, s. 14. ISSN 1338-807X.

3. MATERIÁLY, KONŠTRUKCIE, POVRCHOVÉ ÚPRAVY

Materiálovú, hmotnú podstatu torzálnnej architektúry tvoria najmä murované konštrukcie z rôzneho stavebného materiálu, s omietkovou úpravou alebo častejšie bez dochovanej povrchovej úpravy. Tradičnými murovanými konštrukciami postavenými technológiou murovania sú múry, valy, klenby, schodiská a komíny.

►► Obr. 3. Plavecký hrad, nika obytnej budovy.

3.1. STAVEBNÝ MATERIÁL

KAMENĚ

Kamenný stavebný materiál torzálnnej architektúry spravidla pochádza z lokálneho zdroja. Typ horniny (pevnosť, tvrdosť, lámateľnosť, nasiakavosť, tvar kameňov) determinuje charakter murovaných konštrukcií. Hornina, ktorá sa rozpadá na okrúhle tvary (napr. dolomitický vápenc), je náročnejšia na vytvorenie väzby a líca. Hornina, ktorá má doskovitý rozpad (napr. rula) umožňuje vytvárať menšie škáry a na uloženie kameňov do väzby je potrebné menšie množstvo malty. Murivo z takéhoto materiálu je aj po strate malty stabilné a má vlastnosti nasucho postavenej konštrukcie.

Špecifickým stavebným materiálom je hornina – penovec, ktorý vzniká vyžrážaním vápenca v studenej vode. Pre jeho vlastnosti – ľahká opracovateľnosť, nízka hmotnosť, pórovitosť – bol používaný do odľahčených konštrukcií klenieb, záklenkov alebo komínov. Pre jeho vlastnosti bol vyhľadávaný a mohol sa dopravovať aj na väčšie vzdialenosti. V súčasnosti je tento druh kameňa vyťažený a zdrojom sú sutinové zásypy z lokality, zber zo svahov hradného kopca, asanácie historických objektov a pod.

Užívanie kameňa zo sutinových zásypov priamo z lokality často ohrozuje archeologické terény, ktoré sú tiež predmetom pamiatkovej ochrany. Pri odkopoch v blízkosti architektúr dochádza nezriedka k odhaleniu posledných reliktov omietkových vrstiev. Keď sa dostanú nad úroveň terénu, postupne degradujú, a to aj po reštaurátorských zásahoch. Preto je druhou možnosťou dovoz kameňa z vhodného zdroja mimo objektu.

TEHLY

Tehly sú súčasťou murovaných konštrukcií torzálnnej architektúry ako doplnkový stavebný materiál. Primárne sa používali na vymurovanie náročnejších konštrukčných prvkov klenieb, klenbových pásov, záklenkov a špaliet okenných a dverných otvorov, dymníkov a komínov. V ojedinelých prípadoch boli tehly hlavným stavebným materiálom (mestské hradby v Trnave, plášťová hradba hradu Parič, kláštor Mariánska Čelad'). Na potreby obnovy je vhodné používať historické tehly s charakteristickým povrchom, ktorý vznikol pri výrobe do drevenej formy vysypanej pieskom. Ručne vyrábané tehly sú formátom a najmä kvalitou spracovania identické alebo podobné. Tehly ako súčasť miešaného muríva môžu byť poškodené

zasolením alebo eróziou a predstavujú tak problémový prvok konštrukcie.

PIESOK

Podobne ako kameň má lokálny pôvod a je zložením a vlastnosťami zhodný s hlavným stavebným materiálom. Pri obnove torzálnnej architektúry je ideálne získavanie piesku zo sutiny premývaním – opakovanou sedimentáciou ťažších častíc a odobraním humusovej zložky, čo je náročné na spotrebu vody. Ak je piesok z iného zdroja, mal by mať rovnakú štruktúru a frakciu, ako obsahuje malta dopĺňanej konštrukcie. Spravidla ide o širšiu škálu frakcií. Menšie frakcie plniva určujú aj farebnosť malty. Pokiaľ nie je možné využiť pôvodný zdroj piesku, je potrebné sa

►► Obr. 4. Plavecký hrad, strielne južného predhradia.

priblížiť k jeho optickým vlastnostiam. Treba mať na zreteli aj vhodné chemické vlastnosti piesku, ktoré môžu negatívne ovplyvňovať kvalitu a pevnosť malty.

V prípade požiadavky na dodržanie zásady odlišenia starého od nového je možné použiť iné plnivo, ako v origináli. Tento prístup by mal mať systematický charakter. Je vhodný na použitie pri dopĺňaniach originálu vo väčšom rozsahu.

VÁPNO

Základným stavebným spojivom je vápno. Všeobecne sa pri torzálnej architektúre stretávame s maltami zo vzdušného vápna, v menšej miere s hydraulickými vápnami. Pri poveternostne namáhaných častiach murív – korunách – je potrebné na výrobu malty použiť vápno doplnené o puzolánové prísady (napr. metakaolín, trasová múčka a pod.), malta z hydraulického vápna je vhodná do vlhkých prostredí.¹¹

MALTY

Vlastnosti murovacej malty určujú jej základné zložky: vápno a plnivo (piesok, tehlová drvina, prímеси). Pri obnove je ideálne priblížiť sa vlastnosťami k pôvodnej malte, čo sa dá dosiahnuť vizuálnym, prípadne chemickým rozborom, zameraným na vlastnosti pôvodnej murovacej malty. Zaužívaný pomer je 1 diel vápna k 3 dielom piesku, prípadne pomer 1 : 4. V minulosti sa používala tzv. horúca malta, ktorá mala dobrú plasticitu a po vyzretí vysokú pevnosť.

Malta zo vzdušného vápna je mäkkšia, nasiakavejšia, ale pružnejšia a odolnejšia proti teplotným zmenám, čo je vhodné pri omietkach. Hydraulická malta je tvrdšia, odolnejšia a približuje sa vlastnosťami k cementu. Pri výbere vápna treba mať na zreteli, kde bude malta použitá. Zvoliť taký druh, aby výsledná malta bola rovnako mäkká alebo mäkkšia ako malta dopĺňaného muríva. Tvrdšiu a odolnejšiu maltu možno použiť pri nadstavani korún novými riadkami muríva alebo na nových murivách.

Malta vápenno-cementová alebo cementová je nevhodná pri obnove murív s tradičnými maltami. Je síce pevnejšia, odolnejšia, ale má nízku paropriepustnosť, ktorá spôsobuje hromadenie vody v murive, vylúhovanie vápna a degradáciu muríva zmrazovaním vody. Viac pozri v: [Murované konštrukcie](#).

VODA

Voda na stavebné účely sa získavala z lokálnych zdrojov (prameň, studňa, cisterny na dažďovú vodu), ktoré v procese premeny objektov na torzálnej architektúre zanikli. Pri obnove je možné tieto zdroje vody obnoviť, pokiaľ nie sú k dispozícii, je nutné vodu dopravovať.

3. 2. KONŠTRUKCIE

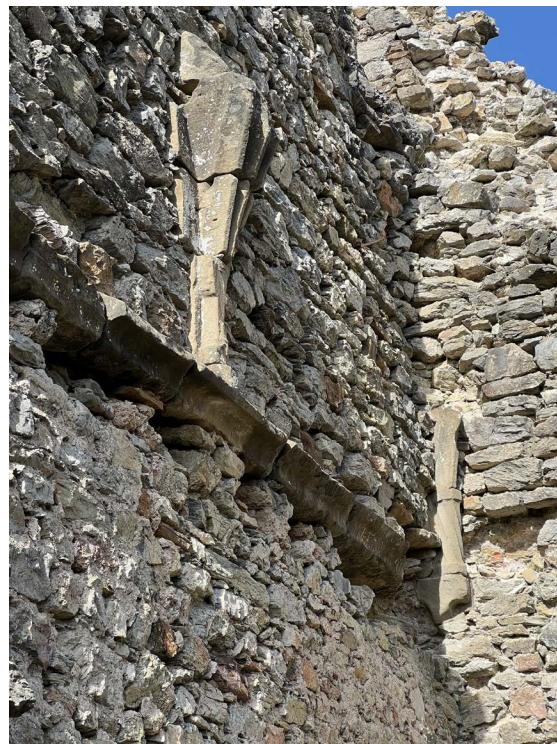
Pri torzálnej architektúre ide spravidla o murované konštrukcie, ktoré rozhodujúcou mierou vytvárajú obraz a typické nezameniteľné siluety lokality. Vo výnimočných prípadoch sú ako súčasť murovaných konštrukcií zachované aj drevené konštrukcie. Ich ojedinelosť vyžaduje špecifický prístup ochrany prekrytím a konzerváciou.

MURIVÁ tvoria podstatnú časť hmotnej substancie pamiatky. Súčasťou nadzemných aj podzemných murív sú často ďalšie konštrukčné prvky, kamenárske detaily, omietky alebo iné pamiatkovo chránené prvky.

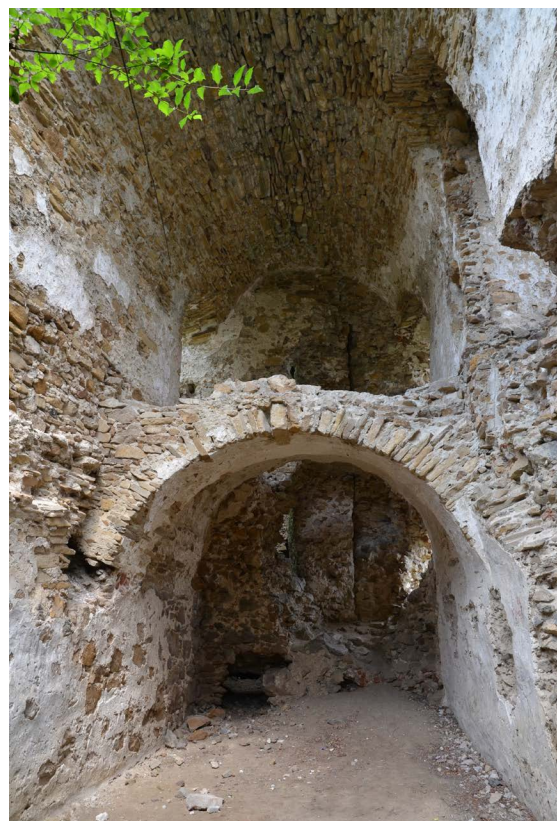
KAMENÁRSKY OPRACOVANÉ ČLÁNKY

ako súčasť murív tvoria náročné armovacie kvádre, ostenia okien a dverných otvorov, portály, konzoly, rebrá klenieb resp. ich nábehov a iné. Nachádzajú sa aj oddelené od pôvodných murív v sekundárnych polohách v deštrukciách, sutinových vrstvách alebo na hradných svahoch.

►► Obr. 5. Hrad Sklabiňa, kaplnka.

►► Obr. 6. Hrad Čičava, klenby paláca.

¹¹ Bližšie k deleniu vápna pozri napr.: ROVNANÍKOVÁ, P. Malty pro konzervaci zřícenin. In: *Torzální architektura. Technologie konzervování, památková obnova*. Praha: Společnost pro technologie ochrany památek – STOP, 2017, s. 25-32.

KLENBOVÉ KONŠTRUKCIE alebo ich časti sa nachádzajú na rôznych úrovniach podlaží torzálnej architektúry, v nižších úrovniach môžu byť prekryté a chránené sutinovými vrstvami. Vo forme záklenkov, nábehov klenieb sú zachované aj na vyšších podlažiach. Tu je potrebná ich ochrana pred zrážkovou vodou, prípadne stabilizovanie dočasnou podpornou konštrukciou.

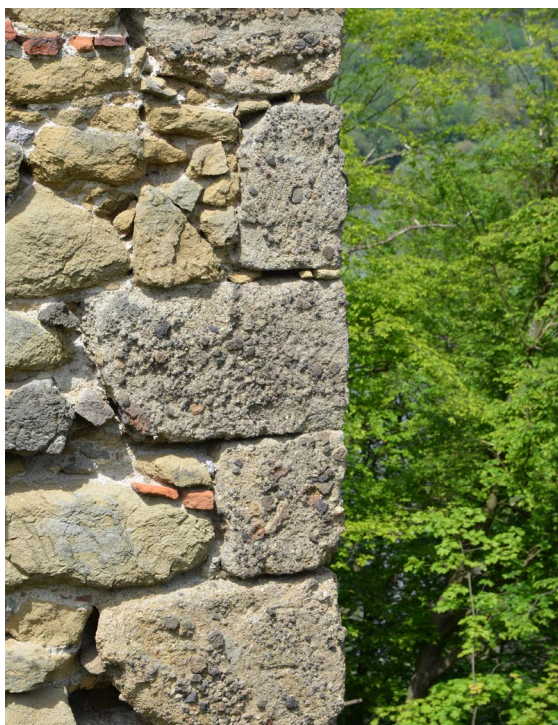
SCHODISKÁ sú v rámci torzálnej architektúry menej frekventovaným prvkom vzhľadom na to, že vertikálna komunikácia bola riešená najmä drevenými schodiskami, ktoré zanikli. Konštrukcie murovaných schodísk sa zachovali v nižších podlažiach, kde boli chránené sutinou. V torzálnej architektúre sa stretávame aj so schodiskami vysekanými do kamenného masívu, pričom plnia svoju pôvodnú funkciu (Lednica, Filakovo).

► Obr. 7. Hrad Čičva, kľúčová strieľa.

► Obr. 8. Hrad Šášov, nárožné armovanie.

►► Obr. 9. Hrad Brekov.

PODLAHY sa nachádzajú spravidla v nižších podlažiach torzálnej architektúry. Môžu mať formu liatej maltovej podlahy, menej často ide o tehlovú, keramickú alebo kamennú dlažbu. Niekedy sú súčasťou konštrukcie klenby, kde tvoria hornú pochôdznu vrstvu. Pri exteriérových podlahách ide zvyčajne o kamennú dlažbu z plochých kameňov, prípadne okruhliakov, alebo kamennú štetovú dlažbu.

STRECHY ako pôvodné konštrukcie torzálnej architektúry sa nezachovali. Paradoxne strechy patrili medzi prvé počiny na ochranu torzálnej architektúry ako napríklad dnes už neexistujúce pultové striešky v kaplnke hradu Beckov, ktoré chránili stredoveké nástenné maľby. V minulosti boli zastrešené viaceré torzálne architektúry: strechy veží hradov Trenčín, Slanec, Topoľčany, bašty hradu Bzovík, Jasenov alebo vstupná brána hradu Muráň. Príkladom dobového zastrešenia je Krásna Hôrka, kde bola ruina horného paláca prekrytá strechou s priehľadom do podkrovia a spolu s ostatnými strechami tak doplnila siluetu hradu.

V ideálnych prípadoch sa zachovali stopy po krokových konštrukciách, sklone a tvaroch zaniknutých striech. O tvare a konštrukcii striech vypovedajú dobové plány a vyobrazenia hradov pred premenou na ruiny.¹² V súčasnosti je na väčšine hradných ruín dočasný prístrešok alebo zastrešený objekt.

DREVENÉ KONŠTRUKCIE sú výnimočné a ich existencia je skôr doložená odtlačkami, kapsami, lôžkami v murovaných konštrukciách. Najčastejšie sú zachované ako stuzujúce drevené vence, stropné trámy, prekľady otvorov, okenné rámy alebo ako lešenárska gulatina. V prípade dostatočného počtu letokruhov sú vhodným materiálom na dendrochronologické datovanie.

3. 3. POVRCHOVÉ ÚPRAVY - OMIETKY

Omietka chráni murivo, modeluje a výtvarne ho dotvára. Materiálovým zložením, textúrou, farebnosťou je dokladom dobových technológií a remeselnej úrovne a zároveň zdrojom informácií o výtvarnom zámere a výzdobe stavby. Na torzálnej architektúre sa omietky vyskytujú v rôznej miere a ak sú zachované, je ich záchrana prioritou, aby nedochádzalo k zbytočným úbytkom. Viac pozri v: [Omietky a fasádne farby](#).

¹² Odtlačok krovej konštrukcie bol zachovaný v murovanom štíte budovy dolného nádvorja Uhrovského hradu. Detailné informácie o krokových konštrukciách poskytuje napr. dobový plán hradu Muráň z roku 1766.

4. PAMIATKOVÝ VÝSKUM

TORZÁLNA ARCHITEKTÚRA AKO HISTORICKÝ PRAMEŇ NA POZNANIE STAVEBNOHISTORICKÉHO VÝVOJA

Pamiatkový výskum¹³ (architektonicko-historický výskum – ďalej len „AHV“, urbanisticko-historický výskum – ďalej len „UHV“, archeologický výskum – ďalej len „AGV“), špecializované statické a stavebnotechnické výskumy a pasportizácia torzálnych architektúr sú zdrojom informácií na potreby kvalitnej a vedecky exaktne podloženej pamiatkovej obnovy.¹⁴ Rozsah výskumov by mal byť len nevyhnutný, čo najmenej deštruktívny, etapovitý v závislosti od plánovaného rozsahu pamiatkovej obnovy. Komplexné a celoplošné sondážne výskumy nie sú vhodné vzhľadom na ich invazívny a deštruktívny charakter, čo vyvoláva následnú potrebu ochrany a konzervácie odkrytých situácií. Treba zdôrazniť, že výskumy, resp. vedecké poznanie, nemajú prednosť pred pamiatkovou ochranou torzálnych architektúr, nemožno ich uprednostniť na úkor rizík a ohrozenia pamiatky.

Zložitý stavebný organizmus torzálnych architektúr je nositeľom informácií, ktoré odhaľujú AHV, AGV a UHV s ďalšími vednými disciplínami.¹⁵ Umožňujú nám pochopiť koncept založenia, typológiu a technológiu stavby, stavebné fázy a prestavby. AHV skúma konštrukčné prvky, použité materiály, architektonické články, povrchové úpravy vo vzájomných súvislostiach, všimá si techniky výstavby, stopy používania a opotrebovania. Tieto informácie prispievajú k pochopeniu stavebnej pamiatky v širších súvislostiach a podmienkach jej vzniku, prestavieb i fáz zániku. Primárnym zdrojom informácií pre AHV sú murované konštrukcie a v nich zabudované drevené prvky. Hoci je ich informačná hodnota a výpovedná schopnosť veľká, informácie postupne zanikajú, preto je potrebné priebežne ich dokumentovať.

V prípade, že torzálna architektúra obsahuje väčšie množstvo hodnotných umelecko-historických prvkov (opracované ostenia otvorov, omietkovú plastickú alebo výtvarnú výzdobu, plastické rímsy a pod.), je vhodné AHV realizovať súčasne s UHV, ktorým sa pamiatka skúma v širšom kontexte umelecko-historického vývoja architektúry.

Vhodným doplnkom v prípade sanácie a reštaurovania omietok a kamenárskych prvkov je reštaurátorský výskum. Miera a rozsah výskumov realizovaných na torzálnych architektúrach vyplýva z miery a rozsahu plánovaného alebo nevyhnutného stavebného zásahu a je vždy určovaná rozhodnutím krajského pamiatkového úradu (ďalej len „KPÚ“). Výskumy na vedecké účely nesmú ohroziť stavebnotechnický stav pamiatky.

AGV sutinových vrstiev objasňuje najmä proces zanikania pamiatky, pri skúmaní kultúrnych vrstiev a pôvodných niveliet rozlišuje ranné stavebné fázy prekryté neskoršími stavebnými aktivitami, spôsob založenia murív a cez nálezy hmotnej kultúry objasňuje každodenný život, hospodársku činnosť, stavebný proces a pod.

Ak je torzálna architektúra súčasťou prírodného prostredia, je potrebné spracovať aj dendrologické, botanické a zoologické prieskumy, navrhnúť ochranu prírodného prostredia a určiť podmienky realizácie obnovy torzálnych architektúr s ohľadom na prírodné prostredie. Prieskumy môžu trvať dlhšiu dobu, lebo musia prebehnúť vo všetkých ročných obdobiach. Prieskumy budú podkladom na návrh regulovania vegetácie, hlavne drevín a návštevnickej trasy.

13 Pamiatkový výskum sa vykonáva na základe § 35, 38 a 39 zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (ďalej len „pamiatkový zákon“) a § 7 a 8 vyhlášky Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 253/2010 Z. z., ktorou sa vykonáva pamiatkový zákon v znení neskorších predpisov.

14 BÓNA, M. Pamiatkový výskum torzálnych architektúr na Slovensku a jeho prepojenie s pamiatkovou obnovou. In: *Monument revue*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2020, č. 1, s. 2-13. ISSN 1338-807X.

15 Archívno-historický, statický, geologický, petrografický, dendrochronologický výskum, viac pozri v: [7.2. Statická a stavebnotechnická pasportizácia](#).

5. PREDMET A ROZSAH PAMIATKOVEJ OCHRANY

►► Obr. 12. Hrad Sklabaňa, renesančný palác.

Predmetom ochrany torzálnej architektúry sú nielen nadzemné a podzemné murované konštrukcie, pôvodné nivelety nádvorí a interiérov, doklady dláždenia a úprav podlažia, sutinové vrstvy, priekopy ale aj komunikácie a celková konfigurácia terénu, ktoré spoluvytvárajú *genius loci*.¹⁶

LOKALITA – je charakterizovaná konfiguráciou terénu, skalným podložím, priekopami, terasami, terénymi úpravami a inými antropogénnymi zásahmi, ktoré vznikli v minulosti v súvislosti s pamiatkou, a preto podliehajú pamiatkovej ochrane.

PRÍSTUPOVÉ CESTY často vedú v pôvodných trasách, sú teda historickým dokladom s informačnou hodnotou. Historické prístupové cesty s úpravou skalného podlažia sa zachovali napr. na hrade Turňa, Muráň, častejšie však ide o lesné cesty resp. chodníky bez spevneného povrchu, ktoré podliehajú erózií a postupnej premene.

► Obr. 10. Hrad Muráň, pôvodná prístupová cesta so zásekmi na podvaly.

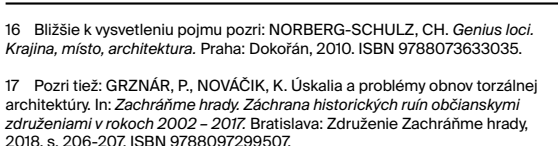

ARCHEOLOGICKÉ VRSTVY sú z hľadiska kultúrnych a informačných hodnôt rovnocenné s nadzemnými murovanými konštrukciami. Ich odкрývanie v záujme vedeckého poznania deštruktívnymi metódami nemá prednosť pred ich ochranou. Narušenie archeologického terénu môže spôsobiť kultúrnu stratu, a to aj v prípade regulárneho archeologického výskumu. Odhalenie subštruktúri prináša riziko ich zániku, pokiaľ nedôjde k ich stabilizácii alebo ochrane. Archeologickému výskumu by malo predchádzať vážne zdôvodnenie – zánik vrstiev eróziou alebo zabránenie väčším škodám, nielen na vedecké poznanie. Nedeštruktívne metódy archeologického výskumu sa zdokonaľujú, a umožňujú tak súčasne ochranu archeologických vrstiev i získavanie nových informácií.¹⁷

► Obr. 11. Hrad Sklabaňa, hradné jadro s nenarušenými archeologickými vrstvami.

►► Obr. 13. Hrad Likava, omietka paláca s maľovanými paspartami okenných otvorov.

¹⁶ Bližšie k vysvetleniu pojmu pozri: NORBERG-SCHULZ, CH. *Genius loci. Krajina, miesto, architektúra*. Praha: Dokořán, 2010. ISBN 9788073633035.

¹⁷ Pozri tiež: GRZNÁR, P., NOVÁČIK, K. Úskalía a problémy obnov torzálnej architektúry. In: *Zachráňme hrady. Záchrana historických ruin občianskymi združeniami v rokoch 2002 – 2017*. Bratislava: Združenie Zachráňme hrady, 2018, s. 206-207. ISBN 9788097299507.

MUROVANÉ KONŠTRUKCIE sú spravidla hlavnou substanciou s pamiatkovou hodnotou (murivá, klenby, podlahy, schodiská). Súčasťou murív sú aj zabudované drevené prvky vo forme prekladov, stužujúcich drevených vencov, okenných a dverných rámov, guľatiny lešenárskych konštrukcií, zvyškov klenbových debnení a pod.

DREVENÉ KONŠTRUKCIE sú v torzálnnej architektúre výnimočné, majú formu nosných trámov stropov. Častejšie sa však zachovali ako zvyšky nosných trámov osadené v kapsách. O zaniknutých drevených konštrukciách zrubov, krovov alebo podsebití svedčia odtlačky v omietkach a murivách (Šariš, Uhrovec, Čachtice, Lietava).

KOVOVÉ PRVKY sú zastúpené tiahkami klenbových systémov, prípadne zvyškami kovaní, závesov v kamenárskych článkoch.

OMIETKY, pokiaľ sú zachované, disponujú veľkou výpovednou hodnotou, sú nositeľmi výtvarných riešení (maľované kvádrovanie, šablónová maľba, dobové grafity), môžu niesť odtlačky po zaniknutých strechách, prístavbách a pod. Súvislé plochy omietok sú ojedinelé, spravidla sú zachované v menších plochách na chránených miestach (okenné niky, klenby), majú narušený zvetraný povrch, chýbajú im náterové vrstvy. Vhodné podmienky na zachovanie omietok poskytujú sutinové zásypy so stabilnou vlhkosťou. Odstránením sutín však dochádza k výraznej zmene vlhkosti a bez včasného ošetrenia omietky rýchlo degradujú a zanikajú.

► Obr. 14. Hrad Lietava, omietka s kvádrovou sieťou.

KAMENNÉ PRVKY významne dotvárajú torzálnu architektúru o slohové a konštrukčné prvky, nesú slohové tvaroslovie, naznačujú pôvodné výtvarné a slohové riešenie architektúry. Ak sú oddelené od pôvodných murív vo forme voľných solitérov, je nutné zabezpečiť ich ochranu a uloženie, aby nedošlo k ich strate. Zdrojom takýchto článkov bývajú sutinové zásypy, terénne depresie, studne alebo cisterny, kde sa v priebehu premeny objektu na torzálnu architektúru skoncentrovali. Preskúmanie týchto miest musí byť, samozrejme, vykonané metódami archeologického výskumu. Kamenné prvky sa môžu nachádzať v bezprostrednom okolí pamiatky aj vo vzdialenejších polohách. Nájdené prvky je potrebné zmerať, zakresliť a fotograficky zdokumentovať, zaznamenať nálezovú polohu a deponovať na chránenom mieste (lapidárium). Ideálne je osadiť ich na pôvodné miesto, pokiaľ to zistenia a technický stav prvkov umožňujú. Zber, dokumentácia a deponovanie na chránenom mieste je účinnou prevenciou pred ich stratou.

Možnosť spätného osadenia do muriva sa stanoví po posúdení vierohodnosti polohy a technického stavu materiálu (náročnosť údržby), prípadne po posúdení, či je prípustné osadiť kópiu a originál uschovať v lapidáriu. Tento prístup zvýrazní výpovednosť torzálnu stavby a uchová originál chránený.

SILUETA ako charakteristická súčasť torzálnu architektúry je taktiež predmetom ochrany. Najmä vo vzťahu k zachovaniu prirodzene ruinálneho zvlnenia korún múrov, ktorých neprirodzené zarovnávanie alebo novotvarové architektonizovanie ubera výraznou mierou na hodnote autenticity torzálnu architektúry. Z týchto dôvodov sa aj pri lokálnom zastrešovaní niektorých objektov hradných alebo iných stavebných komplexov torzálnu architektúry uprednostňujú skryté strechy, ktoré nenarúšajú autentickú siluetu torzálnu architektúry. Iné lokálne zastrešenia môžu byť prípustné, ak vychádzajú z doložených poznatkov o spôsobe zastrešenia objektu, ak nepotláčajú autenticitu torzálnu architektúry a sú vyvolané opodstatnenými požiadavkami na prevádzku pamiatky. Prípadná radikálna zmena siluety by mala byť komplexne prediskutovaná viacerými metodickými orgánmi (zastrešenie hlavnej veže Lubovnianskeho a Trenčianskeho hradu).

DISPOZÍCIA je vzhľadom na charakter torzálnu architektúry zachovaná väčšinou fragmentárne. Vypovedá o členení stavebných komplexov na objekty alebo o dispozícii samotných objektov. V prípade čiastočne archeologizovaného stavebného komplexu alebo objektu je prípustné zaniknuté časti pôdorysu vyniesť na úroveň terénu, čím sa v kontexte s nadzemnými murivami zvýrazní dispozícia. Spôsob vynesenia zaniknutých častí na úroveň terénu je variabilný (odlišenie druhu dlažby, murivo v úrovni zatravneneho terénu, nízka upravená zeleň lemujúca pôdorys) a jeho výber je potrebné zladíť s charakterom tej-ktorej prezentovanej lokality.

CHRÁNENÉ POHLADY – na pôsobenie a prezentáciu torzálnu architektúry sú pohľady nevyhnutným predmetom ochrany, a to najmä tam, kde nová výstavba alebo živelné zarastanie okolitého terénu spôsobuje zmenšovanie alebo zánik charakteristických pohľadov na pamiatku. Týka sa to nielen celkových diaľkových pohľadov, ale aj bezprostredných pohľadov z nádvorí stavebných komplexov na jednotlivé objekty, kde treba rátať s citlivou reguláciou zelene a usmerňovaním prípadných dostavieb na uchovanie kľúčových pohľadov.

VEGETÁCIA A ŽIVOČÍCHY

Torzálna architektúra je často situovaná v chránenom prírodnom území, kde sa vyskytujú chránené rastliny a živočíchy. Poskytuje stanovišťa pre širokú škálu vegetačných druhov od stromov, kríkov až po nižšiu vegetačnú pokrývku. Vegetácia ako súčasť torzálnu architektúry plní funkciu estetickú, stabilizačnú pri erózii, znižovaní vlhnutia, ochrane proti premŕzaniu a rozpadu murív, ovplyvňuje vodný režim a vytváranie mikroklimy.

Vegetácia je výrazným vizuálnym prvkom, ktorý dotvára estetické hodnoty pamiatky.¹⁸ Pozornosť treba venovať výrazným, esteticky pôsobiacim solitérom stromov a kríkov, ktoré dávajú lokalite nezameniteľný výraz. Prirodzene vytvorená vegetácia prekrývajúca koruny murív alebo sutinové vrstvy pôsobí priaznivo, stabilizuje ich a zabraňuje erózii. Plošná likvidácia zelene, nekoncepčné výruby môžu vážne narušiť statiku niektorých konštrukcií a stabilitu sutinových vrstiev. Vegetáciu výrazne naruša zvýšený pohyb návštevníkov alebo stavebná činnosť. Dôraz na zachovanie prirodzenej vegetácie je dôležitý až prioritný najmä pri archeologizovaných lokalitách torzálnu architektúry, kde nedošlo k terénnym zásahom, kde neprebehlo archeologický výskum, resp. pamiatková obnova alebo iná deštruktívna činnosť. Ochrana torzálnu architektúry v krajinnom kontexte je vysoko aktuálna.¹⁹

V mestskom prostredí má vegetácia torzálnu architektúry spravidla parkovú úpravu alebo inak kultivovanú formu zelene.

Prehliadaným a neriešeným problémom je zosúladenie pamiatkových záujmov a potrieb obyvateľov torzálnu architektúry zo živočíšnej ríše. Ruina so špecifickými geologickými, klimatickými podmienkami (napr. vápencové bralá) predstavuje ostrov pre rastliny a živočíchy, ktoré by v okolitom lesnom prostredí neprebývali. Na udržanie biodiverzity je zásadné zachovanie sutinových vrstiev, kde sa môžu rozmnožovať jašterice a plazy. Torzálna architektúra poskytuje zimovisko pre obojživelníky, hlodavce ale aj väčšie živočíchy ako napr. jazvece. Tu je nevyhnutná spolupráca s ochrancami prírody a arboristami, ktorí sú kompetentní sa vyjadriť k rastlinám a živočíchom a ich vplyvu na torzálnu architektúru. Vedia navrhnúť riešenia, opatrenia na ich zachovanie a koexistenciu s obnovou a prevádzkou pamiatky.

Zatiaľ ojedinelým príkladom je zachovanie dutín a vytvorenie hniezdísk pre vtáky pri obnove korún murív na hradoch Plaveč a Turňa, ktoré umožnili zachovanie biodiverzity aj po ich pamiatkovej obnove.²⁰

¹⁸ K úlohe vegetácie pri torzálnu architektúre sa vyjadroval už Max Dvořák v stati *Katechizmus památkové péče*, pozri: GRZNÁR, P., NOVÁČIK, K., ref. 17, s. 207-209.

¹⁹ GRZNÁR, P., NOVÁČIK, K., ref. 17, s. 206-207.

²⁰ Informácie poskytol Martin Sárossy, ktorý sa angažuje v projekte Biohrad.

6. DOKUMENTÁCIA

►► Obr. 15. Hrad Uhrovec, lidarová snímka.

V torzálnej architektúre môže kedykoľvek nastať nečakaná zmena, deštrukcia spojená s definitívnym zánikom informácií, preto ju treba dokumentovať opakovane, pri každej novej príležitosti. Dokumentácia torzálnej architektúry môže mať formu: fotodokumentácie, grafickej dokumentácie a textovej dokumentácie.

6.1. FOTODOKUMENTÁCIA

Pri fotodokumentácii ako najrýchlejšom a najefektívnejšom spôsobe zaznamenania stavu treba dodržiavať nasledovné zásady:

- od komplexného k detailnému záberu,
- dve stanoviská fotografovaného objektu,
- vyznačenie miest a smery pohľadov, fotografovania,
- usporiadanie a označenie snímok,
- archivovanie.²¹

6.2. GRAFICKÁ DOKUMENTÁCIA

Grafická dokumentácia je ťažisková na pamiatkové vyhodnotenie stavby, AHV a AGV, pasportizáciu alebo projektovanie obnovy. Geodetické zamerania, ktoré vznikli v priebehu druhej polovice 20. storočia, vykazujú rôznu kvalitu spracovania, presnosti a podrobnosti. Napriek istým nedostatkom dokumentujú stav pamiatok torzálnej architektúry a v priebehu času zaniknuté časti ich architektúr.

Nové technológie – terestrické laserové skenovanie (TLS) a fotogrametria – prinášajú posun v poznaní, objektivite a najmä presnosti. Ich výhody možno naplno rozvinúť práve pri dokumentovaní torzálnej architektúry, ktorá je veľmi členitá, amorfná.

Priestorové dáta umožňujú vytvoriť presnú 2D technickú dokumentáciu, 3D modely na prezentačné účely alebo poskytnúť informáciu na projektovú dokumentáciu (výpočet kubatúry muriva). Umožňujú exaktne určiť objem doplnenej masy pri dopĺňaní kaverien alebo líc murovaných konštrukcií, alebo príprave stavebného materiálu, umožňujú presne dokumentovať zmeny na torzálnej architektúre, porovnanie východiskového stavu a nových zásahov, prípadne deštrukcií.

Technológia laserového skenovania LiDAR umožňuje zdokumentovať terén, pretože preniká cez vegetačný porast.²² Je teda vhodná na identifikovanie pôvodných komunikácií alebo zásahov človeka v teréne, ktoré nie sú voľným okom viditeľné.

Digitalizácia kultúrneho dedičstva v rámci projektu Digitálny pamiatkový fond, financovaného prostredníctvom Operačného programu informatizácie spoločnosti 2 (ďalej len „OPIS 2“), prebiehala v rokoch 2012 – 2015, kedy boli novými techno-

ológiami (laserové skenovanie, fotogrametria, resp. ich kombinácia) zdokumentované viaceré torzálne architektúry – najmä hrady, z ktorých existujú tzv. tvrdé dáta (mračná bodov) umožňujúce vygenerovať požadovanú dokumentáciu na potreby pamiatkovej obnovy.²³ Nové technológie sú používané aj v rámci AGV a AHV, kde sú takto zdokumentované odhalené murované konštrukcie, nivelety, profily. Nejde o komplexné zdokumentovanie, ale iba o zdokumentovanie skúmanej časti torzálnej architektúry. Dokumentácia je súčasťou výskumných elaborátov a v tlačenej alebo digitálnej kópii sa nachádza na príslušných KPÚ, resp. na Pamiatkovom úrade SR.

►► Obr. 16. Hrad Devín, mračno bodov hradného paláca.

►► Obr. 17. Hrad Devín, mesh hradného paláca.

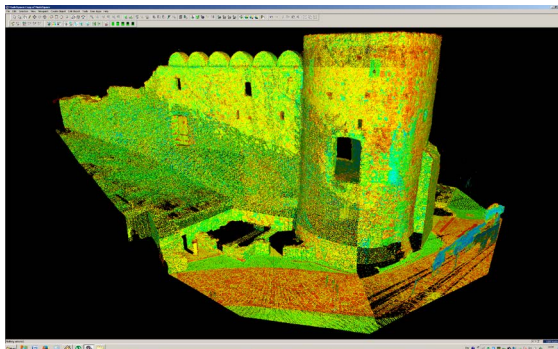

21 MAKÝŠ, O., HRČKA, M., KOHÚT, V., STANÍK, I., ZÁVACKÝ, J. *Pasportizácia ruín. Monografia k realizácii stavebných výskumov zrúcanín*. Pezinok: Renesans, s. r. o., 2018, s. 38-48. ISBN 9788089983070.

22 BREJCHA, M., BRŮNA, V., MAREK, Z., VĚTROVSKÁ, B. *Metodika digitalizácie, 3D dokumentácie a 3D vizualizácie jednotlivých typů památek*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta, 2015. ISBN 978-80-85036-61-9 (NPU), 978-80-7414-954-2 (UJEP).

23 V rámci OPIS-u 2 boli digitalizované zrúcaniny hradov: Beckov, Blatnica, Brekov, Čabrad, Čičava, Devín, Divín, Dobrá Voda, Filakovo, Gymeš, Hričov, Hrušov, Jasenov, Kapušany, Korlátka, Lednica, Lietava, Likava, Muráň, Ostrý Kameň, Pajštún, Plavecký hrad, Plavecký hrad, Považský hrad, Revište, Slanec, Spišský hrad, Strečno, Šariš, Šášov, Somoška, Tematín, Turniansky hrad, Uhrovec, Veľký Kamenec, Vinné, Vršatec, Zborov, Zniev. Dáta sú spravované Pamiatkovým úradom Slovenskej republiky (ďalej len „Pamiatkový úrad SR“).

► Obr. 18. Hrad Devín, mračno bodov hradného paláca.

Pri grafických výstupoch je doporučená mierka:

- terénny reliéf s výškopisným a polohopisným zameraním v mierke 1 : 200 alebo 1 : 100,
- celky alebo objekty vo všetkých výškových úrovniach a pohľadoch v mierke 1 : 50 až 1 : 100,
- detaily v mierke 1 : 50 až 1 : 1 (profilácie kamenných prvkov alebo výzdoby v omietke).

Okrem exaktnej geodetickej dokumentácie sú vhodným doplnením terénne skice, náčrty a iné grafické podklady, ktoré detailne dokumentujú nálezové situácie a pod.

6. 3. TEXTOVÁ DOKUMENTÁCIA

Textová dokumentácia rozširuje grafickú a fotografickú dokumentáciu o ďalšie informácie, ktoré sú dôležité, resp. dopĺňujúce na poznanie vývoja, procesu degradácie a pod.

Dokumentácia by nemala skončiť len pri dokumentovaní východiskového stavu torzálnej architektúry (stáva sa historickým dokladom), ale mala by pokračovať počas akýchkoľvek zásahov v procese pamiatkovej obnovy i po jej skončení – dokumentácia realizovanej pamiatkovej obnovy. V praxi pretrváva problém nezachytenia nových nálezov a skutočností do pamiatkových výskumov.

Všetky typy uvedených dokumentácií sa uplatňujú v pamiatkových výskumoch, kde sa syntetizujú všetky dostupné informácie a poznatky o stavebnom vývoji torzálnej architektúry a pamiatkových hodnotách, následne sa pretavia do návrhu na pamiatkovú obnovu, ochranu a prezentáciu.²⁴

24 BÓNA, M., ref. 14, s. 2-13.

7. DIAGNOSTIKA STAVEBNOTECHNICKÉHO STAVU

7.1. GEOLOGICKÝ PRIESKUM PODLOŽIA

Lokality s konfiguráciou terénu, skalným podložím predstavovali už pri vzniku pamiatky hlavný determinant a ovplyvňujú pamiatku aj v jej torzálnom stave. Skalné podložie môže byť geologicky nestabilné (diskontinuita skalného masívu) a spôsobovať deštrukciu murovaných konštrukcií. Meranie pohybov podložia je základom na stanovenie ďalších postupov. Vyžaduje odborný prístup geológa, ktorý navrhne umiestnenie meraných bodov, následne ich monitoruje a vyhodnocuje dáta. Monitorovanie je spravidla niekoľkoročný proces.

7.2. STATICKÁ A STAVEBNOTECHNICKÁ PASPORTIZÁCIA

Poznanie torzálnych architekturných pohľadov statiky a technológií je kľúčové a ovplyvňuje ďalšie rozhodovanie pri stanovení metodiky pamiatkovej obnovy. Samotnej pamiatkovej obnove torzálnych architekturných pohľadov musí predchádzať zistenie jej stavebnotechnického stavu obhliadkou. Zistenia sú spracované v expertnej dokumentácii – statickej pasportizácii.²⁵

Nenahrádza, ale dopĺňa pamiatkový AHV, AGV, reštaurátorský alebo iný výskum (napr. stavebnotechnologický, stavebnofyzikálny, statický). Podľa podrobnosti spracovania sa rozlišujú dva stupne obhliadky:

1. jednoduchá (predbežná) obhliadka,
2. podrobný prieskum.

Pasportizácia mapuje všetky existujúce konštrukcie nad terénom, resp. vizuálne dostupné konštrukcie. Hlavným cieľom pasportizácie je identifikovanie ohrozených konštrukcií a návrh spôsobu záchrany. Pri tvorbe pasportu musí byť odborník vyššieho technického stavebného vzdelania (statik, technolog, konštruktér, architekt), ktorý má skúsenosti s obnovou historických budov.

Pasport by mal obsahovať:

- opis lokality (konfigurácia terénu, výskyt nežiadúcej vegetácie, stav odvodnenia areálu, vplyv návštevníkov),
- zoznam skúmaných objektov a konštrukcií a ich opis (múry – steny, klenby – stropy, komíny, schodiská, cisterny, povrchové úpravy – omietky, drevené prvky), opis stavebných materiálov, technológií, zhodnotenie technického stavu konštrukcií,
- súpis havarijných porúch (identifikácie konštrukcie a jej poruchy),
- opis poruchy a jej príčiny,
- odporúčaný spôsob opravy,
- rozmer a výmera,
- referenčný obrázok (fotografia alebo grafická ilustrácia),
- prioritizácia opravy (neodkladné zásahy, nevyhnutné zásahy).

Pasportizácia slúži na rozhodovanie pracovníkov KPÚ pri posudzovaní zámeru obnovy alebo projektovej dokumentácie obnovy torzálnych architekturných pohľadov, projektantom, spracovateľom AHV a AGV, odborným komisiám pri posudzovaní žiadostí o dotácie, majiteľom torzálnych architekturných pohľadov na plánovanie obnovy a údržby.

7.3. POŠKODENIA A DEŠTRUKCIE

Hlavné príčiny poškodzovania alebo degradovania torzálnych architekturných pohľadov:

- zrážková alebo vzlianjúca voda a následné zmrazovacie a rozmrazovacie cykly,
- veterná erózia,
- vegetačné a biotické narušenie,
- ľudská činnosť.

POŠKODENIE VODOU je základný degradačný faktor torzálnych architekturných pohľadov. Zrážková voda transportovaná do škár murovaných konštrukcií pôsobením zmrazovacích a rozmrazovacích cyklov spôsobuje rozpad malty. Zrážková voda v sutinových vrstvách znásobuje váhu a vytvára tlak na obvodové múry alebo klenby. Vzlianjúca voda transportuje soli v murive, ktoré následne spôsobujú rozpad malty a omietok. Rovnako pôsobí voda obsiahnutá v sutinovej vrstve z interiérovej strany, ktorá sa cez múr transportuje so soľami a prejavuje sa na exteriérovej strane kavernami.

POŠKODENIE VETERNOU ERÓZIOU sa vyskytuje v exponovaných polohách, otvoroch, kde dochádza k zrýchlenému prúdeniu vzduchu. Je sprevádzané zrážkovou vodou a prejavuje sa degradáciou malty, omietky, tehál alebo menej odolných kamenných prvkov (napr. pieskovec nasiaknutý vodou je mäkkší a náchylnejší na poškodenie veternou eróziou, v minulosti sa preto chránil omietkou a vápennými nátermi).

²⁵ Pozri:

KOHŮT, V., STANÍK, I., ZÁVACKÝ, J., MAKÝŠ, O. *Pasportizácia zrúcanín – I. stupeň. Metodická príručka k vykonávaniu pasportizácie zrúcanín v úrovni jednoduchej obhliadky*. Bratislava: Renesans, s. r. o., 2010.

MAKÝŠ, O., HRČKA, M., KOHŮT, V., STANÍK, I., ZÁVACKÝ, J. *Pasportizácia ruín. Monografia k realizácii stavebných výskumov zrúcanín*. Pezinok: Renesans, s. r. o., 2018. ISBN 978089983070.

KOHŮT, V. Podiel statika na záchrane objektov torzálnych architekturných pohľadov. Pasportizácia zrúcanín. In: *Torzálna architektúra. Technologie konzervovania, pamiatková obnova*. Praha: Společnost pro technologie ochrany památek – STOP, 2017, s. 33–44.

POŠKODENIE VEGETÁCIOU – spôsobuje najmä rast koreňov v škárach murív a ich chemické reagovanie s vápnom. Dreviny rastúce v tesnej blízkosti stien môžu svojimi vetvami narušovať murivo alebo omietky mechanicky, tiež zvýšenou vlhkosťou vzduchu v okolí koruny, omietok. Zvýšená vlhkosť murív vytvára podmienky na biotické poškodenie riasami alebo nižšími rastlinami (machy).

Stromy s plochým, plytkým koreňovým systémom môžu efektívne odvádzať vodu zo sutín, zásypov, prípadne nad klenbami. Znižovaním vlhnutia predlžujú ich dobrý stavebnotechnický stav. Pri odstraňovaní vegetácie treba postupovať uvážene a odstraňovať len takú, ktorá spôsobuje koreňovým systémom deštrukciu muríva.

BIOTICKÉ POŠKODENIE – hlodavcami, vtáctvom, hmyzom – nie je výrazné, ale pri dlhodobom pôsobení môže vyvolať škody uvoľňovanie malty zo škár, chemické pôsobenie exkrementov, vytváranie dutín v omietke na uloženie lariev alebo kukiel.

POŠKODENIE ĽUDSKOU ČINNOSŤOU – môže byť zámerné ako vojenské dobývanie, ťažba stavebného materiálu, hľadanie pokladov a prejavy vandalizmu (grafity), alebo nezámerné ako dôsledok zvýšeného pohybu návštevníkov, ktorý spôsobuje eróziu, biologické znečistenie a pod. Poškodením ľudskou činnosťou je aj vnášanie nevhodných novotvarov a rekonštrukčných prvkov na úkor historického originálu.

8. SPÔSOBY OCHRANY A OBNOVY

Podľa § 32 ods. 1 pamiatkového zákona: „*Obnova kultúrnej pamiatky je súbor špecializovaných umelecko-reмеселných činností a iných odborných činností, ktorými sa vykonáva údržba, konzervovanie, oprava, adaptácia alebo rekonštrukcia kultúrnej pamiatky alebo jej časti s cieľom zachovať jej pamiatkové hodnoty.*“

OCHRANA A OBNOVA TORZÁLNEJ ARCHITEKTÚRY V PRÍRODNOM PROSTREDÍ

Ochrana a obnova torzálnej architektúry je komplexný, medziodborový proces, do ktorého pamiatkar prizýva špecialistov, aby bolo k dispozícii čo najviac relevantných podkladov pri rozhodovaní o zásahoch do pamiatky.

Vyžaduje sa účasť špecialistov v oblasti geológie a petrografie, statika, architekta, technológa, archeológa, historika architektúry, archivára, historika, reštaurátora, dendrochronológa, arboristu a biológa. Pri obnove torzálnej architektúry v prírodnom prostredí je dôraz kladený na autenticitu, emotívnu pôsobivosť, preferuje sa konzervačná a čiastočná rekonštrukčná metóda.

OCHRANA A OBNOVA TORZÁLNEJ ARCHITEKTÚRY V URBÁNNOM PROSTREDÍ

Na torzálnu architektúru v mestskom prostredí sú kladené zvýšené požiadavky na prezentáciu, vizuálnu pôsobivosť, dobrý technický stav a pravidelnú údržbu. Vytvára prostredie na oddych, kulisu na kultúrno-spoločenské aktivity (koncerty, divadelné predstavenia, výstavy, trhy). Pri obnove torzálnej architektúry v mestskom prostredí sa okrem základnej konzervačnej a rekonštrukčnej metódy uplatňujú aj metóda architektonizovania ruiny, metóda kontextuálneho a štýlového novotvaru, ktoré umožnia lepšie naplniť uvedené požiadavky (mestské hradby v Bratislave, Trnave, Košiciach). V mestskom prostredí je autenticita a hodnota veku torzálnej architektúry mierne potlačená. Tento nepriaznivý stav je potrebné v budúcnosti korigovať alebo minimalizovať.

8.1. METÓDY PAMIATKOVEJ OBNOVY

Ideové východiská pri stanovení metodiky pamiatkovej starostlivosti a obnovy torzálnej architektúry sú ochrana autenticity, informačnej, kultúrno-historickej a urbanistickej hodnoty, emotívnej pôsobivosti a hodnoty veku. Predpokladom zachovania pamiatky je jej dlhodobější existencia a zachovanie pre ďalšie generácie, čo znamená opakované opravy a zásahy na spomalenie jej zániku.

Pri torzálnej architektúre, ako aj pri iných pamiatkach v európskom kultúrnom priestore, je základným cieľom pamiatkovej ochrany spomaliť proces degradácie a zániku pamiatky, teda konzervovať aktuálny stav.

Myšlienku konzervácie ako prvý formuloval John Ruskin z Veľkej Británie: „zachovať pamiatky a nedotknuté ich odovzdať ďalšej generácii.“²⁶ Alois Riegl vymedzil základné pojmy na definovanie pamiatky, pričom použil torzálnu architektúru ako príklad na definovanie hodnoty veku, ktorá „nespochybuje v diele v jeho pôvodnom stave, ale v predstave času, ktorý od jeho vzniku uplynul a ktorý prezrádza očividné stopy veku.“²⁷

Jedinečnosť každej torzálnej architektúry neumožňuje pristupovať šablónovite k procesu pamiatkovej ochrany a obnovy. Podľa autorov Martina Bónu a Michala Šimkovica „metodika by mala mať charakter základných črt v rámci obnovy, a nie príručky so záväznými postupmi bez možnosti zohľadnenia špecifik tej-ktorej lokality.“²⁸ Napriek variabilnému prístupu k obnove torzálnej architektúry je dôležité stanoviť základnú hierarchiu jednotlivých kritérií, ich správne usporiadanie a následnú voľbu optimálnej metódy obnovy, ktorá zohľadní individualitu konkrétnej pamiatky. Základným a osvedčeným východiskom pri výbere metódy obnovy zostáva pokorná úcta k pamiatke ako k originálnemu dielu a k jeho zachovanej hmotnej substancii. Ako hlavné kritérium je naderadené všetkým technologickým kritériám a tvorivým architektonickým prístupom k obnove, ovplyvňujúcim konečnú podobu pamiatky a technickú kvalitu jej obnovy. Myslíme tým najmä skutočnosť, kedy môžu niektoré technologické kritériá argumentovať v prospech záchranu hmotnej substance a dlhodobej efektívnej údržby pamiatky, no v konečnom dôsledku môžu zvolené prostriedky potlačiť autenticitu pamiatky a jej celkové pôsobenie v prostredí a znížiť jej výpovednú hodnotu. S otázkou správneho nastavenia hierarchie pri výbere metódy obnovy torzálnej architektúry súvisí aj často riešená otázka tvorivého dopĺňania torzálnej architektúry o rekonštrukčné alebo novotvarové doplnky. Ich návrh síce môže byť vyvolaný praktickými požiadavkami na údržbu, ochranu a bezpečné sprístupnenie pamiatky, ale často aj zbytočne vnášanými tvorivými ambíciami architekta, čo pri prezentovanej pamiatke vedie k výraznému potláčaniu pôsobenia jej autentických častí a do popredia sa dostávajú menej podstatné novodobé doplnky. Preto je pri obnove torzálnej architektúry a výbere jej metódy potrebné hľadať optimálny prístup, ktorý môže byť aj kombináciou metód v závislosti od špecifik danej lokality a spôsobu jej využívania.

26 BAKOŠ, J., ref. 3, s. 102.

27 RIEGL, A. *Moderní památková péče*. Praha: Národní památkový ústav, 2003. ISBN: 80-86234-34-7.

28 BÓNA, M., ŠIMKOVIC, M. K vybraným problémom metodiky obnovy a výskumu hradných zrúcanin. In: *Zachráňme hrady*. Bratislava: Združenie Zachráňme hrady, 2018, s. 191. ISBN 9788097299507.

KONZERVAČNÁ METÓDA

Pri obnove torzálny architektúry je konzervačná metóda najsprávnejším a najzodpovednejším metodickým prístupom v pamiatkovej praxi. Zachováva historický alebo vžitý vzhľad pamiatky, rešpektuje jej autenticnosť, výpovednú hodnotu a emotívnu pôsobivosť a je najmenej nákladná.^{29, 30} Odborné ošetrovanie hmotnej podstaty pamiatky zabezpečí stabilitu autentického stavu a zároveň aj odolnosť proti deštruktívnym účinkom prostredia a ovzdušia. Obmedzuje dopĺňanie či zmeny zachovaného, pričom využíva tradičné konzervačné technológie a materiály (často i moderné). Znamená aj isté obmedzenie pre odborné vedecké poznávanie (AHV, AGV), ktoré musí byť podriadené.

V praxi ako nosnú konzervačnú metódu vždy sprevádzajú ďalšie metódy, napr. rekonštrukčná metóda. Tu je potrebné zdôrazniť, že každý doplnok, pokiaľ máme dostatok informácií, musí byť čo najpresnejšou reprodukciou zaniknutého stavu. V budúcnosti, v dlhšom časovom horizonte, bude tento doplnok tvoriť úlohu originálu v ucelenej štruktúre stavebného celku a posilní jeho integritu. Nie je potrebné ho odlišovať od historického originálu, nepôvodnosť bude vždy overiteľná analytickými metódami a dokumentáciou procesu obnovy.³¹

REKONŠTRUKČNÁ METÓDA

Rekonštrukčná metóda – obnovenie, znovu postavenie zaniknutej stavby, jej časti, vzhľadu alebo funkcie. V praxi sa používa ako doplnková metóda pri hlavnej konzervačnej metóde. Podľa miery presnosti a dostupných informácií poznáme rôzne typy rekonštrukcií:

- Vedecká rekonštrukcia – doplnenie podstatnej časti pamiatky s cieľom obnovy pôvodného vzhľadu pamiatky podľa exaktných vedeckých poznatkov (archeologických nálezov, dobových plánov a vyobrazení, zamerania, fotodokumentácie), pri ktorej sa minimalizuje vplyv subjektívneho názoru či predstáv spracovateľa.
- Analogická rekonštrukcia – doplnenie zaniknutej časti pamiatky na základe podobnosti – analógie s inou historickou architektúrou, konštrukciou alebo prvkom. Uprednostňuje sa zvyčajne tam, kde je rekonštrukcia vyvolaná požiadavkami statického zabezpečenia alebo ochrany a kde niet dostatok informácií o historickej podobe rekonštruovanej časti objektu alebo stavebného komplexu.
- Hypotetická rekonštrukcia – založená na vedecky formulovanej hypotéze predpokladaného pôvodného vzhľadu objektu, na základe ktorej sa zaniknutá stavba alebo jej časť znovu postaví (napr. zastrešovanie hradných ruín, stavby experimentálnej archeológie).
- Náznaková rekonštrukcia – metóda obnovy, pri ktorej sa neobnovuje pôvodný vzhľad, ale naznačuje pôvodný charakter pamiatky. Interpretácia vyžaduje znalosť základných znakov zaniknutej architektúry, pričom naznačovať je možné hmotné aj nehmotné prvky. Pokiaľ sa

využívajú hmotné prvky, dá sa postupovať formou štylizácie alebo transformácie pôvodných prvkov zaniknutej architektúry.

- Anastylóza – metóda znovupostavenia konštrukcie z pôvodných prvkov. V pamiatkovej praxi je skôr ojedinelá a je spojená s osadením článkov portálov alebo okenných článkov do pôvodnej polohy (Hanigovský hrad – portál brány, hrad Gýmeš – portál brány v predbráni) s doplnením súvisiaceho muriva.

REPARAČNÉ ÚPRAVY – KOREKTÍVNA OBNOVA

Reparačné úpravy – korektívna obnova je nástroj na opravu a odstránenie nevhodných zásahov do autenticity architektúry. Uplatňuje sa pri odstránení novotvarov z obdobia druhej polovice 20. storočia, kedy sa k obnove torzálny architektúry pristupovalo s veľkým vkladom architektov alebo boli použité neoverené technológie na báze cementu, ktoré sa z dlhodobého hľadiska neosvedčili alebo ohrozili pamiatkovú substanciu.

ARCHITEKTONIZOVANIE RUINY, KONTEXTUÁLNY ALEBO ŠTYLOVÝ NOVOTVAR

Obnova torzálny architektúry je sprevádzaná aj ďalšími metódami ako: architektonizovanie ruiny, kontextuálny alebo štýlový novotvar. Metóda architektonizácie ruiny sa chápe ako čiastková rekonštrukcia torzálny architektúry, ktorá si naďalej zachováva svoj torzálny charakter a pomocou rozličných výrazových prostriedkov sa usiluje o zvýšenie čitateľnosti torza. Využívajú sa pritom rozličné druhy čiastkových rekonštrukcií vrátane novotvarov, pričom aj pri tejto metóde je nevyhnutné citlivo nastaviť rozsah rekonštrukčných alebo novotvarových doplnkov tak, aby v celkovom výraze obnoveného torza nedošlo k neprímeranému potlačeniu jeho autenticity v pôsobení ako celku. Nové prvky, konštrukcie pridávané k originálnym a autentickým častiam musia mať jednotný prejav a rukopis. Tu je nevyhnutná prítomnosť architekta, ktorý je zodpovedný za jednotný vzhľad a čitateľnosť nových zásahov: zábradlia, pochôdzne plochy, dverné alebo okenné výplne, informačný systém, mobiliár a pod. Na torzálny architektúre vytvorí novú vývojovú vrstvu, ktorá by mala byť ľahko odlišiteľná a čitateľná. Projektovanie a navrhovanie torzálny architektúry vyžaduje od architekta skúsenosť a špecializáciu na tento typ pamiatok, kde je vopred potrebné potlačiť tvorivé ego a podriať projekt hodnote harmónie a sile integrity.^{32, 33}

Uvedené metodické prístupy pri obnove torzálny architektúry – konzervácia, náznaková alebo vedecká rekonštrukcia, novotvar, alebo aj ich kombinácia smerujúca k architektonizácii na jednom objekte sú za istých okolností legitímne. Podstatné je, aby bola zabezpečená ochrana originálu a jeho dlhodobá udržateľnosť konštantnou starostlivosťou. Rôzne metodické prístupy pri obnove jedného objektu vyplývajú z faktu, že ide o dlhodobý proces, počas ktorého sa menili metodické prístupy k obnove torzálny

29 SOKOL, J. *Ochrana, údržba a stavební úpravy zřícenin hradů*. SÚPPOP, 1962.

30 GIRSA, V. *Paměť kamenů*. Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2021, s. 17-19. ISBN 9788001068557.

31 GIRSA, V., ref. 30, s. 276-277.

32 GREGOROVÁ, J., CHOVANCOVÁ, L., ONDREJKOVÁ, Z., ŠKRINÁROVÁ, A. *Obnova torz architektúry ako špecializovaná architektonická disciplína*. In: *Archeologia historica*. 2015, č. 40, s. 10-11.

33 GIRSA, V., HANZL, M. *Typologie obnovy*. Praha: ČVUT v Praze, 2011, s. 54-56. ISBN 978-80-01-04770-5.

architektúry. Staršie metodické prístupy sa môžu spravidla akceptovať a realizované doplnky ponechať ako doklad dobovej pamiatkovej starostlivosti, pokiaľ neohrozujú originálnu pamiatkovú substanciu.

Pri odstraňovaní a korigovaní nevhodných zásahov treba postupovať opatrne, po dôslednom zvážení vzájomného spolupôsobenia na pamiatke.

8. 2. ÚDRŽBA A PREVENTÍVNA OCHRANA

Torzálna architektúra s areálom predstavuje komplex murovaných konštrukcií, sutinových a kultúrnych vrstiev, terénnych zásahov a vegetácie, ktoré sú iba zdanlivo v rovnováhe, naopak ide o neustále sa meniaci stav. Niektoré procesy sú pomalé (degradácia omietky, erózia kameňa, vyplavovanie malty), niektoré po dosiahnutí kritického bodu spôsobujú výraznú zmenu (deštrukcia pahýľa, klenby). Torzálna architektúra je pre svoju podstatu a neucelený stav náchylnejšia na deštrukciu. Je vlastne výsledkom procesu vytvárania rovnováhy medzi ľudským dielom, jeho schopnosti odolávať prírodným živlom, prípadne ďalšej ľudskej činnosti, ktoré spôsobujú jeho deštrukciu.

Priebežná starostlivosť a údržba, ktoré vedú k zachovaniu torzálnych architektúr, sú činnosti, ktoré nepodliehajú vyjadrovaniu KPÚ o predloženej záme-re v zmysle pamiatkového zákona. Pravidelnou údržbou a preventívnou ochranou sa predíde zásadným poškodeniam konštrukcie, ktoré by viedli k nutnosti výmeny autentického originálu za kópiu.³⁴

PRAVIDELNÁ KONTROLA

Sledovanie kritických miest: monitorovanie sadrových mostíkov na trhlinách, sledovanie transportu zrážkovej vody pri privalových dažďoch umožní navrhnuť účinné riešenia na odvod zrážkových vôd zo sledovaných plôch a konštrukcií.

PODPORNÉ KONŠTRUKCIE A DOČASNÉ PREKRYTIE

Do prevencie možno zahrnúť dočasné podporné konštrukcie na staticky ohrozené miesta (klenby, záklenky otvorov, vyklonené murivá), dočasné prekrytie opravených korún murív do času dostatočnej karbonizácie a vyzretia malty, ochranu pred premrznutím, prekrytie interiérov objektov do času ich konečnej konsolidácie, dočasné prekrytia nad archeologicky skúmanými plochami, ktoré trvajú viac sezón. Dočasné prekrytie môže mať formu skrytej pultovej strechy, pokiaľ treba chrániť celý interier objektu. Stabilizácia všetkými dostupnými prostriedkami predĺži životnosť torzálnych architektúr.

STAROSTLIVOSŤ O OMIETKY A KAMENNÉ PRVKY

Za preventívnu ochranu možno považovať aj spevňovanie omietok opakovaným napúšťaním vápennou vodou, ktorá narušenú omietkovú vrstvu spevní. Podobne spevňovanie kamenných článkov z menej odolného pieskovca vápennou vodou, čo už hraničí s reštaurovaním a jeho technologickými postupmi. Samozrejme je ochrana omietok a kamenných

prvkov prekrytím počas stavebnej činnosti. Netreba podceňovať ani vandalizmus a usmernením návštevníckych trás, osadením zábran alebo dočasným prekrytím zabrániť týmto negatívnym prejavom správania.

PREVENTÍVNA ÚDRŽBA ZELENE

Pri odstraňovaní vegetácie treba postupovať uvážene a odstraňovať len takú, ktorá koreňovým systémom spôsobuje deštrukciu muriva. Stromy môžu efektívne odvádzať vodu zo sutín a zasypaných, stromy s plochým, plytkým koreňovým systémom (napr. borovica) môžu účinne chrániť klenby a znižovaním vlnnutia predlžovať ich dobrý stavebnotechnický stav.

Udržiavanie areálov torzálnych architektúr (nádvorí), ale aj širšieho okolia (hradné kopce) pomocou hospodárskych zvierat (oviec a kôz) je veľmi účinný a najmä ekologický spôsob. Výsledkom je udržiavanie trávnikov alebo regulovanie kríkov v prijateľnej forme.

NÁVŠTEVNÍCKE TRASY

Pohyb návštevníkov lokality by mal byť usmernený do prehliadkových trás, aby nedochádzalo k erózii terénu, sutinových vrstiev, deštrukcii historických niveliet a kultúrnych vrstiev. V neposlednom rade ide aj o bezpečnosť návštevníkov. Kritické miesta je potrebné upraviť (osadenie zábradlia, zábrany a pod.), ideálne je však nevnašať nové prvky a využiť existujúce chodníky a trasy. Optimálne je viesť prehliadkové trasy historickými trasami tak, aby sa tým návštevníkovi umožnilo plnohodnotnejšie vnímať kontext dispozície pamiatky a priestorového členenia torzálnych architektúr.

OSTATNÉ PLOCHY

Plochy na zhromažďovanie návštevníkov, umiestňovanie ohnísk, WC alebo zázemie pre aktérov obnovy torzálnych architektúr by mali byť situované alebo upravené tak, aby nedochádzalo k vizuálnemu narušeniu atmosféry pamiatky a *genia loci*.

► Obr. 19. Hrad Hričov.

34 IŽVOLT, P. *Údržba historických stavieb. Príručka pre preventívnu údržbu nehnuteľných pamiatok – skúsenosti z projektu Pro Monumenta*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017. ISBN 9788089175765.

8. 3. OBNOVA

Obnova torzálnej architektúry zahŕňa širokú škálu zásahov od opakovanej údržby až k rôznym stupňom konsolidácie, rekonštrukcie, reštaurovania atď.

K obnove torzálnej architektúry pristupujeme z viacerých dôvodov:

- ohrozenie zániku pamiatky, resp. jej pamiatkovej substancie,
- ochrana pamiatkových hodnôt,
- ochrana návštevníka – sekundárny dôvod.

Na odvrátenie bezprostredného zániku pamiatky možno použiť všetky dostupné prostriedky a technické možnosti. Myslia sa tým dočasné podporné konštrukcie, tiahla, zamurovanie otvorov a pod., ktoré môžu zasiahnuť do pamiatkovej substancie a v nevyhnutnej miere ju narušiť. Nové materiály a nové technologické postupy možno použiť len z dôvodu statického zabezpečenia alebo reštaurovania.

8. 4. DOPLNENIE - PREMUROVANIE - REKONŠTRUKCIA

Torzálnu architektúru predstavujú hlavne nechránené murované konštrukcie, ktoré sú vystavené poveternostným a degradačným vplyvom, pri ktorých sa rozpadá murovací malta a následne dochádza k výpadkom a deštrukciám muriva. Pre zamedzenie havárií a zabezpečenie ich stability je potrebné doplnenie, premurovanie alebo rekonštrukcia muriva, riešením je aj dočasné prekrytie strechou.

Akýkoľvek zásah by mal vychádzať z dostatočne hlbokého poznania vývoja pamiatky, z rešpektovania historickej konštrukcie ako hmotného prameňa a nositeľa informácií o jej vzniku a vývoji (spôsob výstavby, lešenárske otvory, omietky, architektonické detaily, škáry).

Zásah musí spĺňať tieto ciele a požiadavky:

- statické zabezpečenie a zvýšenie odolnosti originálneho muriva,
- použitie rovnakého stavebného materiálu,
- nesmie skresliť, deformovať dokumentárnu a informačnú hodnotu opravovaného úseku pamiatky.

STATICKE ZABEZPECENIE – podporné konštrukcie, tiahla a iné.

DOPLNENIE – čiastkové opravy – vyplnenie kaverien v päte múrov, doplnenie oslabených klenbových oblúkov alebo klenieb, doplnenie záklenkov a parapetov okien, ktoré zlepšia statickú stabilizáciu a prispievajú k priestorovej tuhosti objektu. Doplnenie malty v škárach uzatvorí murivo pred vodou, čo zlepši celkovú stabilitu konštrukcie. Z metodického hľadiska môžeme tieto zásahy označiť ako súčasť konzervovania, ktoré je prepojené na statickú konsolidáciu originálu.

PREMUROVANIE

V krajných prípadoch možno murovanú konštrukciu rozobrať a nanovo vymurovať z pôvodného alebo rovnakého materiálu. Toto riešenie je najčastejšie pri úprave korún murív, kde je vyplavená ložná malta a narušená stabilita voľne uložených kameňov. Treba dodržať charakter muriva, podľa možnosti líčne kamene s patinou použiť tou istou stranou, dotknutú časť muriva vopred dôkladne dokumentovať, očíslovať výraznejšie kusy kameňa a umiestniť ich do pôvodných polôh. V prípade opracovaných článkov je dodržanie presnej polohy zásadné (napr. ostenia, armovacie kamene nárožia). Z metodického hľadiska ide o súčasť konzervačnej metódy až rekonštrukcie podľa rozsahu a citlivosti realizovania.

KORUNY MURIV

Pri torzálnej architektúre je oprava korún murív kľúčovým problémom. Rozvoľnená koruna vytvára charakteristickú siluetu torzálnej architektúry, na druhej strane je poveternostnými vplyvmi výrazne namáhaná a rýchlo degraduje. Akýkoľvek zásah treba dôkladne zvážiť. V praxi sa uplatňuje viacero riešení, experimentálne osvedčených a vyhodnotených ako viac alebo menej vhodných pre torzálnu architektúru.³⁵ V minulosti uprednostňované zarovnávanie konzervovaných korún múrov, odôvodňované technologickými požiadavkami na trvácnosť zásahu, nie je v súčasnosti akceptovateľné pre narušenia autentického charakteru torzálnej architektúry. Ochrana korún sa zvyčajne realizuje nadstavením tzv. obetovaného riadku muriva s dôsledným pozdĺžnym a priečnym odvodnením, aplikovaním vegetačného krytu zo suchomilných rastlín alebo v kombinácii so skrytou hydroizoláciou (napr. izolačné fólie alebo olovený plech).

REKONŠTRUKCIA MURIVA

Rekonštrukciou sa označuje znovupostavenie zaniknutého muriva. Je podmienené dôsledným výskumom a poznaním priebehu, tvaru a detailov pôvodnej, zaniknutej konštrukcie. Rekonštrukcia by teda mala vychádzať z doloženej historickej alebo

³⁵ Problematike sa venovala experimentálne „Spoločnosť pro technologie ochrany památek“, ktorá vydala publikáciu: *Křivoklát 2007. Koruny zdí*. Praha: Společnost pro technologie ochrany památek – STOP, 2007.

plánovej dokumentácie, prípadne výsledkov archeologického výskumu. Exaktné informácie ponúkajú aj dobové fotografie.

Obnovené murivo má primárne plniť statickú, stabilizačnú funkciu na podporu okolitých ohrozených autentických murív. Zároveň môže prispieť k čitateľnosti konceptu a estetizácii zanikajúcej torzálnej architektúry.³⁶

ZÁSADY PRE OPRAVU KAMENNÉHO MURIVA

Použitý stavebný materiál by mal pochádzať zo sutiny zaniknutého muriva alebo z lokálneho zdroja (miestny lom, búranisko). Mal by mať identické alebo podobné optické a tvarové vlastnosti, farbu a veľkosť (lokálny kameň, piesok, malta). Štruktúra, veľkosť škár, riadkovanie doplneného muriva musí nadväzovať na pôvodné murivo. To sa dá dosiahnuť uložením kameňov na sucho, overením ich správneho uloženia a konečného uloženia do maltového lôžka. Ak sa doplnky realizujú v častiach historického muriva s rôznou mierou zachovanej povrchovej úpravy, je možné doplniť časť muriva opatřit imitáciou historickej zachovanej alebo čiastočne zvetranej podoby omietky, aby vychádzajú z charakteru dopĺňaného muriva nedošlo k výrazne kontrastnému pôsobeniu doplnku. Samozrejmom súčasťou je fotodokumentácia stavu pred zásahom a po ňom.

ZÁSADY OPRAVY TEHLOVÉHO MURIVA³⁷

Pri režnom neomietanom tehlovom muri-ve treba postupovať selektívne:

- praskliny a menšie poškodenie líca tehál vymeliť,
- narušené líce tehly odstrániť až po súdržný podklad a zaplniť zmesou z drvenej tehloviny a malty,
- úplne rozpadnutú tehlu nahradiť vizuálne identickou tehloou alebo novodobou kópiou – atypom. Takéto riešenie je pre finančnú náročnosť len ojedinele realizovateľné. Vhodné je použitie historických tehál rovnakého formátu a vzhľadu. Používanie novodobých tehál na opravy historických murovaných konštrukcií je nevhodné. Nemajú správny formát ani požadovanú trvanlivosť a vyznačujú sa hladkým povrchom.

Pri omietanom tehlovom murive:

- rovnaký prístup ako pri režnom neomietanom tehlovom murive, ale pri hĺbkovom poškodení je možné degradované časti tehál nahradiť hrubšou vrstvou malty lícovanou s murivom v nadväznosti na omietkovú úpravu v bezprostrednom okolí zásahu.

ÚPRAVA MURIVA V LOME

Pri odtrhnutí steny je v mieste lomu odhalený profil konštrukcie s lícovanými okrajmi a jadrovou výplňou. Takto odhalená konštrukcia je nestabilná, málo odolná proti poveternostným vplyvom a z estetického hľadiska rušivá. Podľa priebehu lomu môže byť ustupujúca, relatívne zvislá alebo s previsom. Podstatnú úlohu hrá kvalita materiálu a zhotovenia murovanej konštrukcie

(murivo previazané v celom profile alebo murivo s obojstranným lícom a liatym jadrom). Lom je nutné chrániť prímurovkou, ktorá prekrýva nestabilné časti lomu (Plavecký hrad, Čachtice). Dopĺňanie muriva v lome vyžaduje skúsenosť, technickú zručnosť aj cit pre estetické stvárnenie a prirodzený vzhľad lomu, ktorý je pri realizácii stabilizujúceho doplnku muriva potrebné opätovne imitovať.

DOMUROVANIE LÍCA PO PLÁŠTOVOM ODTRHNUTÍ

Pri odtrhnutí plášťa je výrazne odhalené nestabilné jadro. Doplnenie plášťa – líca steny je náročné na dodržanie štruktúry líca a zároveň previazania s jadrom muriva. Zvyčajne sa realizuje doplnením vydrobeného muriva vrátane vonkajšej lícovanej časti múru. Pokiaľ sa však v plášťovom odtrhnutí predpokladá napríklad jazva po previazaní so zaniknutým múrom, je možné tento archeologizovaný múr v domurovke plošnej jazvy imitovať vertikálne vymedzenou jazvou zohľadňujúcou šírku i výšku zaniknutého múru.

KLENBY

Odhalená klenba vystavená poveternostným vplyvom má obmedzenú životnosť v závislosti od mnohých faktorov: kvality stavebného materiálu (kameň, tehla), kvality realizácie, exponovanosti. Keď je chránená vrstvou sutiny a prirodzene vytvoreným vegetačným krytom, jej životnosť sa výrazne predlžuje. Ak nie je chránená, je potrebné nad klenbou vytvoriť vrstvu ílovej izolácie a vegetácie, v krajnom prípade podpornú konštrukciu a strechu. V odôvodnených prípadoch, po zvážení celkovej koncepcie obnovy konkrétneho objektu, je možné uvažovať o rekonštrukcii klenby. V praxi sa pomerne často uskutoční rekonštrukcia klenby, či už čiastková, tak aby stabilizovala zachované torzo, alebo ucelená. V závislosti od toho sa projektantom navrhne aj spôsob hydroizolácie a spádovaného odvodnenia povrchu klenby v súvislosti aj s jej situovaním na pamiatke.

OMIETKY

Omietky ako cenný a veľmi citlivý prvok torzálnej architektúry vyžadujú odborný prístup a technologické postupy. Ich prieskum, návrh technológie obnovy a záchranu treba zveriť odborníkom, skúseným špecialistom, ktorí používajú len overené tradičné materiály a postupy. V prvom kroku je potrebné omietky zastabilizovať pomocou štukových, omietkových mostíkov po obvode omietkovej plochy. Zabrániť vniknutiu vody alebo nežiaduceho predmetu (kúsky malty, kamienky), ktoré by spôsobili odtlačenie omietky od podkladu. Následne nastupuje prichytávanie odpojených častí k podkladu injektážou s vápenným spojivom alebo vápennou vodou, prípadne iným stabilizačným spojivom podľa návrhu reštaurátora.³⁸ Pri konzervácii alebo uchytávaní omietok je potrebné farebne zladíť maltové mostíky nesúce farebnosť omietky a muriva, aby nekontrastovali a nenarušali autentický charakter torzálnej architektúry.

PODLAHY

Podlahy ako originál je nevyhnutné chrániť, či už počas obnovy, alebo natrvalo. Možno uplatniť prekrytie pôvodnej dlažby kópiou alebo

36 GIRSA, V., ref. 30, s. 130.

37 GIRSA, V., ref. 30, s. 158.

38 GIRSA, V., ref. 30, s. 225-239.

ochrannou vrstvou s cieľom ochrániť originál pred poveternostnými vplyvmi a mechanickým poškodením.

STRECHY

Jedným so základných znakov torzálnych architektur je absencia striech. V prípade hradných zrúcanín je obnova striech komplikovaná vzhľadom na nedostatok relevantných dokladov o tvare a konštrukcii zaniknutých striech. Akákoľvek zmena zažitej siluety pohľadovo priznanou strechou musí byť zodpovedne zvážená a prípustná iba v ojedinelých prípadoch.

Predpokladom na takúto zmenu sú exaktné, vedecky podložené a zdôvodnené informácie o sklone, tvare a výške hrebeňa strechy, krytine, prípadne type krovovej konštrukcie, ako aj opodstatnené požiadavky na využívanie zastrešovaného objektu.

Pri úvahách o zastrešení objektu torzálnych architektur je potrebné dôkladne zvážiť viacero aspektov. Je potrebné definovať, aký benefit takéto opatrenie prinesie z pohľadu samotného predmetu ochrany, t. j. určiť, či zastrešenie zásadným spôsobom ochráni historické konštrukcie, ktorým hrozí bezprostredný zánik, napríklad omietkové vrstvy, klenby. Strecha svojím charakterom výrazne zasiahne do výrazu torzálnych architektur, a preto je potrebné dať prednosť konštrukciám skrytým z pohľadu z exteriéru, respektíve z diaľkových pohľadov. V prípade priznanej strechy je nutné splniť ďalšie podmienky. Je napríklad potrebné zistiť, či existujú dostatočné informácie o vzhľade a konštrukcii zaniknutej historickej strechy. Rovnako je nevyhnutné vec posúdiť aj z hľadiska celkovej koncepcie obnovy konkrétnej torzálnych architektur.

Doposiaľ boli realizované priznané strechy na lokalitách Uhrovec (obytno-hospodárska budova), Slanec (veža), Lubovniansky hrad (veža) v kombinácii s dreveným šindľom. Ďalšie strechy pribudli na hrade Čabraď (druhá brána), Sklabiňa (dve bašty a hospodárska budova), Muráň (dom kapitána) a na ruine kostola v Dubovej (kostnica). Zo zahraničných príkladov ruín so strechou možno uviesť Točník a Bezděz.

Kompromisným riešením je skrytá strecha, ktorá plní úlohu technickej ochrany murovaných konštrukcií a cenných detailov (klenieb, omietok s maľbou a pod.). Nemala by byť len utilitárnou technickou konštrukciou necitlivo zasadenou do obvodových murív, lebo aj skrytá strecha je pohľadovo vnímaná a môže narušovať vizuálnu integritu torzálnych architektur. Skryté strechy sú spravidla pultové, s plytkým sklonom, čo determinuje aj výber krytiny. Pokiaľ sklon strechy neumožňuje použiť šindeľ alebo škridlu, je potrebné pri

výbere krytiny (lepenka, falcovaný plech) uprednostniť farebne neutrálne sivé a tmavé materiály.

Požiadavka na zastrešovanie torzálnych architektur do života mesta a vniešť do nich novú funkciu. To je prípad Bratislavského a Trenčianskeho hradu, ktoré boli po 100 rokoch v torzálnom stave za posledných cca 50 rokov postupne zastrešené a v súčasnosti už nepredstavujú pamiatky torzálnych architektur. Príkladom dobového novotvaru skrytej strechy na Trenčianskom hrade je Barborin palác (betónová lomenicová strecha Barborinho paláca od K. Chudomelku), strecha gotického Zápoľského paláca (rekonštrukčný novotvar strechy bez námetkov od A. Fialu) alebo posledný prírastok – valbová strecha budovy kasárne. Dobrou realizáciou novotvaru je zaatiková strecha nad renesančným palácom Lubovnianskeho hradu.

8. 5. PRÍSTUPOVÉ CESTY, NÁVŠTEVNÍCKE TRASY A OSTATNÉ PLOCHY

ÚPRAVY NA SPRÍSTUPNENIE PAMIATKY

Pre bezpečný prístup návštevníkov, usmernenie trasy alebo z dôvodu ochrany terénu je niekedy potrebné vniešť do torzálnych architektur nový prvok vo forme zábradlia, plošiny, schodiska, lávky alebo mostu. Tieto novotvary musia okrem splnenia technických parametrov aj vhodne zapadnúť do prostredia torzálnych architektur. Vhodné je uprednostňovať jednoduché drevené konštrukcie opracované a spájané tradičnými tesárskymi technikami. Drevené konštrukcie mostov a schodísk by mali byť spracované tesárskym spôsobom, čo harmonizuje s torzálnou architektúrou. Aj novotvar mosta môže touto tradičnou technikou lepšie harmonizovať s pamiatkou. Pri použití kovových prvkov uprednostňovať kováčsky zhotovené pred zváranými prvkami. Sprístupňovanie torzálnych architektur a dodržiavanie bezpečnosti pre návštevníkov má však svoje limity. Cudzorodé prvky ako zábradlia, lávky, rebríky a schody vnášajú do vizuálnej pôsobivosti ruiny nesúlad a napätie, čím sa znižuje emotívna pôsobivosť. Rovnako informačný systém pre návštevníkov by nemal konkurovať samotnej pamiatke.

► Obr. 23. Hrad Tematín, schodisko situované vo východnom paláci.

► Obr. 24. Hrad Tematín, priestor severného predhradia.

OSTATNÉ PLOCHY

Plochy zhromažďovania návštevníkov, umiestňovanie ohnísk, WC alebo zázemie pre aktérov obnovy torzálnej architektúry by mali byť vybrané alebo upravené tak, aby nedochádzalo k poškodeniu kultúrnych vrstiev, vegetácie alebo vizuálnemu narušeniu *genia loci*.

8. 6. OCHRANA A STAROSTLIVOSŤ O VEGETAČNÝ PORAST A ŽIVOČÍCHOV

Vegetácia v torzálnej architektúre je výrazným estetickým prvkom v jej vnímaní. Vegetácia v rôznych formách, od trávnatého povrchu, machu, suchomilných rastlín v škárach muríva, zakrpatené stromy na sutinových zásypoch, korunách murív až po vzrastlé stromy, tvorí ľahko narušiteľnú vrstvu a ekosystém. S rastúcou návštevnosťou dochádza k narušeniu tohto krehkého vegetačného povrchu, preto je nutné usmerniť pohyb návštevníkov, resp. ohradiť záujmové plochy. Zmeny vegetácie v priebehu obnovy je potrebné monitorovať, dokumentovať pre ďalšie usmernenie a ochranu.

Zásahy do vegetačného krytu by mali byť čo najšetrnejšie, regulácia musí byť selektívna. Vegetácia pokrývajúca koruny murív a sutinové vrstvy ich stabilizuje a zabraňuje erózii, preto je vhodné ju ponechať. Vegetáciu, ktorá koreňovým systémom narušuje murované konštrukcie, je nutné odstrániť a murivo podľa potreby sanovať. Zachovanie nižšej vegetácie počas stavebných prác je takmer nemožné. Stavebná činnosť alebo zvýšený pohyb návštevníkov nižšiu vegetáciu výrazne narušujú.

Pri regulácii zelene sa okrem vyššie uvedených kritérií treba zamýšľať aj nad vytvorením alebo zachovaním chránených priehľadov, ktorých stanovenie a vymedzenie je tiež súčasťou návrhu obnovy torzálnej architektúry.

9. DOKUMENTÁCIA REALIZOVANEJ OBNOVY

Pri torzálnej architektúre je dokumentácia doplnených častí zvlášť dôležitá vzhľadom na konzervačno-rekonštrukčnú povahu obnovy. Zásahy a dopĺňané konštrukcie by mali byť dôkladne zdokumentované fotograficky a meračsky. Z obsahu dokumentácie vykonaných prác musí vyplývať, či boli dodržané podmienky stanovené KPÚ.

V praxi sa zatiaľ uplatňuje fotodokumentácia vykonaných prác prípadne geodetické zameranie nového stavu. Presná 3D dokumentácia, ktorá zatiaľ nie je štandardne využívaná, umožní priestorovo exaktne odlíšiť pôvodnú hmotu od doplnkov, čo bude mať vplyv na rozhodovanie pri ochrane pamiatky z dlhodobého hľadiska.

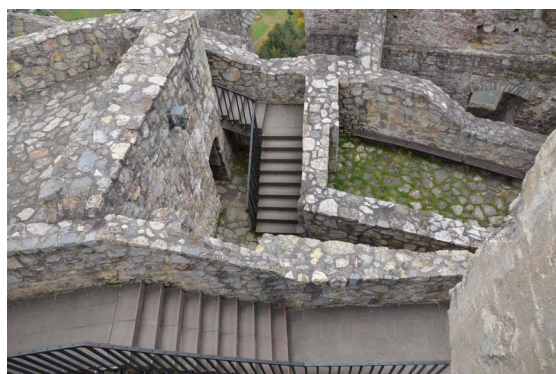
Dokumentáciu obnovy upravuje § 32 ods. 15 pamiatkového zákona: *„Vlastník je povinný jedno vyhotovenie kompletnej dokumentácie skutočne vykonanej obnovy odovzdať bezplatne najneskôr do 15 dní od skončenia prác krajskému pamiatkovému úradu.“*

Niektoré rekonštrukčné obnovy torzálnej architektúry boli realizované ako stavba, čo potom upravuje aj zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) v znení neskorších predpisov (ďalej len „stavebný zákon“) a je nutné vyhotoviť dokumentáciu skutočného realizovania stavby alebo zjednodušenú dokumentáciu skutočného realizovania stavby (pasport stavby) podľa § 29 vyhlášky Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 453/2000 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia stavebného zákona.

10. NEGATÍVNE TRENDY

►► Obr. 25, 26. Hrad Strečno.

V praxi sa stretávame s viacerými negatívnymi príkladmi: nevhodne modelovanými korunami murív, remeselne nezvládnutými doplnkami muriva v plášťových odtrhoch a lomoch, nesprávnym podchytávaním omietok a škárováním. Ďalším negatívnym javom sú nevhodné náznakové alebo rekonštrukčné doplnky, nevhodné alebo diskutabilné zastrešenia a celkové spolupôsobenie konzervovaných objektov v hradných komplexoch.

►► Obr. 27, 28. Kláštor v Gombaseku.

Príkladom nevhodných úprav korún murív zarovnaním je hrad Branč, Devín, Divín, Strečno, Likava, kde sa v 70. – 80. rokoch 20. storočia použil pri nadstavení originálnych murív lomový kameň s inou štiepatelnosťou a formátom, ktorý neumožnil napodobniť vzhľad pôvodného muriva. Výsledkom nevhodne použitej cementovej malty a zarovnávanía murív do geometrických neprirodzených línií bola strata autenticity torzálnej architektúry.

Nevhodné nadstavanie murív, nedodržanie štruktúry muriva, nevhodné škárovanie lícujúce na povrch, kontrastné omietkové mostíky na prichytenie omietok sa v menšej miere vyskytuje aj dnes, napríklad na lokalite zaniknutého kláštora v Gombaseku.

►► Obr. 29.
Hrad Likava,
železobetónové
stropy paláca.

Príkladom nevhodného použitia nových stavebných konštrukcií je Likava, kde boli v 90. rokoch 20. storočia do obvodových múrov paláca vložené monolitické železobetónové konštrukcie podlaží, ktoré váhou, inou rozťažnosťou a zadržiavaním vody spôsobili narušenie obvodových múrov.

►► Obr. 30. Hrad
Šariš, interiér
donjonu.

Hradná expozícia – zastrešením objektov a vytvorením interiérov boli na niektorých hradoch zriadené expozície s prezentáciou pamiatky, inštalovanými exponátmi, informačnými tabuľami a rôznymi artefaktmi, ktoré nesúvisia s dobou ani samotným objektom (Lietava – inštalácia secesnej pece prenesenej zo žilinskej fary je ahistorická). Napodobovanie historického interiéru nevkusným, do prostredia hradnej architektúry nevhodným neoslohovým sedacím nábytkom alebo osvetľovanie imitujúce fakle je, dúfajme, len dočasný jav (Šariš – interiér donjonu) a postupne budú vytvorené expozície adekvátne historickému prostrediu. Už teraz možno tieto expozície zbaviť rôznych zbytočností a rušivých prvkov – kobercov, replík brnení a zbraní, mučiacich zariadení, ktoré vyvolávajú falošnú predstavu o interiéroch a živote na hradoch.

11. POZITÍVNE PRÍKLADY

►► Obr. 32. Kláštor Katarínka, južný štít kostola so zrekonštruovaným okrúhlym oknom a osadenými dubovými trámami.

► Obr. 31. Kláštor Katarínka, južný štít kostola pred konzerváciou.

►► Obr. 33. Kláštor Katarínka, západný múr lode kostola, rozdiel medzi neškárovaným a škárovaným murivom.

KLÁŠTOR KATARÍNKA

Kvalitná konzervácia muriva s nevyhnutnými stabilizačnými doplnkami je základom úspešnej záchrany torzálnej architektúry, pričom je zachovaná informačná hodnota, vizuálna pôsobivosť a patina.

PLAVECKÝ HRAD

Citlivý konzervačný prístup s remeselnou kvalitnou realizáciou murovaných doplnkov na prvý pohľad nedáva rozoznať, čo je pôvodné a čo doplnené: strielne prehradia, veža a severný palác.

► Obr. 34. Plavecký hrad, severná stena hradného paláca.

►► Obr. 35. Plavecký hrad, severná stena hradného paláca po pamiatkovej úprave.

► Obr. 36. Hrad Uhrovec.

UHROVEC – NOVOTVAR MOSTA

Ide o istý druh rekonštrukcie medzi prístupovým mostom a lávkou z 19. storočia, ktoré sú známe z dobových vyobrazení. Bolo dodržané pôvodné uloženie na 2 pôvodné piliere a skalný previs. Tretí pilier bol postavený nanovo, vzhľadom na jeho torzálnosť a havarijný stav. Konštrukčné riešenie vychádzalo z historických vzorov. Nosné prvky a zábradlie mosta boli vyrobené z dubovej guľatiny tesárskym spôsobom, s charakteristickým nepravidelným povrchom so stopami po nástroji. Tradične bolo riešené spriahnutie nosných trámov zazubením, bežné spoje čapovaním, preplátovaním. Pílené prvky predstavuje len mostovka, ktorá je pripájaná k nosným prvkom drevenými kolíkmi. K vizuálnej autentickosti prispieva aj prirodzené starnutie použitého materiálu – duba, ktorý nebol nijako ošetrovaný.

► Obr. 37. Hrad Uhrovec, drevený prístupový most osadený na murovaných pilieroch a skalnom previse.

►► Obr. 38. Hrad Uhrovec, dubové prvky mosta zhotovené tradičnými tesárskymi postupmi.

►► Obr. 39. Hrad Uhrovec, hospodársko-obytňá budova v predhradí.

UHROVEC

HOSPODÁRSKO-OBYTŇNÁ BUDOVA na predhradí mala zachované obvodové múry vrátane štítu s odtlačkami krovovej konštrukcie a kapsami po stropných trámoch na oboch podlažiach. Okenné a dverné otvory, exteriérové a interiérové omietky, odtlačok vykurovacieho zariadenia pece, prikladací manipulačný otvor dávali dostatok informácií o zaniknutých drevených prvkoch a výbave interiérov. Chýbajúce a narušené murivo bolo doplnené výlučne historickými tehľami a vápennou maltou. Ručne kresané trámy, osadené do pôvodných lôžok, nesú podlahy z dosiek. Výrazným prvkom sú okná osadené do masívnych dubových rámov, zasklené tabuľkami z ručne liateho skla zapúšťanými do olovených pások. Novotvar dreveného schodiska, skrytý do hmoty vedľajšieho objektu delovej bašty, nahrádza pôvodné pavlače. Citlivý a vyvážený konzervačný a rekonštrukčný prístup nechal vyznieť vizuálnu integritu pamiatky a bol ocenený (CE ZA AR 2021).

►► Obr. 41. Hrad Uhrovec, detail okenného kridla.

► Obr. 40. Hrad Uhrovec, interiér druhého nadzemného podlažia hospodársko-obytnej budovy.

► Obr. 42, 43.
Hrad Uhrovec, nika
okna s pôvodnými
omietkami.

►► Obr. 44. Hrad
Muráň, dom kapitána
s voľnou kôpiou
strechy.

MURÁŇ – STRECHA NA DOME KAPITÁNA

Tvar strechy a konštrukcia vychádzajú z dobového plánu z roku 1776 a opierajú sa aj o historické fotografie zo začiatku 20. storočia, kedy bola budova ešte zastrešená a využívaná. Vzhľadom na solitérne situovanie v areáli hradu, strecha nijako nezmenila siluetu a diaľkové pohľady. Kvalitná tesárska práca a šindľová krytina je vhodný spôsob zastrešenia a ochrany zvyšku klenby na prízemí. V interiéri je priehľad do podkrovia ruiny so strechou.

Z metodického hľadiska ide o solitérne realizovanú rekonštrukčnú metódu, ktorej výsledkom je ruina so strechou, ktorá v areáli hradu nepôsobí rušivo, nedominuje a je pohľadovo prekrytá stromami. Nadvzúja tak na vstupnú bránu, ktorá bola doteraz jediným, kontinuálne zastrešeným objektom na hrade.

► Obr. 45. Hrad
Muráň, dom kapitána.

►► Obr. 46. Hrad
Muráň, dom kapitána,
interiér s pohľadom
na krovovú
konštrukciu.

SKLABIŇA - EXPOZÍCIA V BAŠTE

Príklad expozície, ktorá evokuje obydľie posledného obyvateľa hradu a zároveň dokumentuje vojnové udalosti na hrade na konci druhej svetovej vojny, je zatiaľ ojedinelý. K profesionálnej úrovni expozície prispievajú dobové artefakty a mobiliár.

► Obr. 47.
Hrad Sklabiňa,
expozícia v interiéri
polygonálnej bašty.

►► Obr. 48. Hrad
Sklabiňa, inštalácia
dobového zariadenia
bytu kastelána.

12. MEDZINÁRODNÉ DOKUMENTY A CHARTY

Staršie medzinárodné právne dokumenty v súvislosti s torzálnou architektúrou sa viažu najmä na archeologické výskumy, novšie charty sa vyjadrujú k autenticite architektonických pamiatok.

Benátska charta (Benátky 1964) odmieta rekonštrukcie ruín: „Zabezpečená má byť aj údržba ruín a musia byť prijaté opatrenia potrebné na trvalé konzervovanie a zachovanie architektonických prvkov a odkrytých vecí. Navyše treba zabezpečiť zrozumiteľnosť odkrytej pamiatky, pričom nesmie byť jej význam pozmenený.“³⁹

„Akékoľvek rekonštrukčné práce by mali byť vopred vylúčené, prípustná je len anastylóza, teda opätovné spojenie vypadnutých častí s celkom. Scelovacie prvky majú byť vždy rozoznateľné a majú sa použiť v čo najmenšej miere, len aby zabezpečovali ochranu – konzervovanie objektu a znovu navodili kontinuitu tvarov pamiatky.“⁴⁰

Charta Zabezpečovanie ochrany archeologického dedičstva (Lausanne 1990) rekonštrukčné práce pripúšťa: „Rekonštrukcia má dve základné funkcie: experimentálny výskum a interpretáciu. Tieto sa majú vykonať s veľkou obozretnosťou, aby sa zabránilo zničeniu archeologickej situácie, ale majú sa brať do úvahy všetky zdroje tak, aby sa dosiahla autenticita. Rekonštrukcia (...) má byť identifikovateľná.“⁴¹ Michael Petzet na objasnenie akceptovania rekonštrukcií dodáva: „Rekonštrukcia môže byť prijateľná aj v špeciálnych prípadoch, keď treba objasniť fragmentárnu pamiatku, znovu vytvoriť rámec pre existujúce príslušenstvo a dekoratívne prvky alebo dôležité súčasti budovy. (...) Aby pamiatkari mohli tento prístup tolerovať, nesmie dôjsť k žiadnej strate historického materiálu (napr. pri nahrádzaní originálnych základov alebo iných stabilizačných opatreniach).“⁴²

Z dokumentov vyplýva, že rekonštrukcia je prípustná, pokiaľ zlepši interpretáciu pamiatky, ak bude dopĺňaná časť identifikovateľná a autenticita historického materiálu v plnej miere zachovaná. Žiaden medzinárodný dokument sa špecificky ruínami nezaobrá.

Hodnota autenticity je formulovaná v Dokumente o autenticite (Nara 1994)⁴³ spolu s Odporúčaniami pre prieskum, konzervovanie a statickú konsolidáciu architektonických pamiatok.⁴⁴ Autenticita pamiatky v kultúrnom kontexte je viazaná na koncepciu a formu, materiál a hmoty, použitie a funkcie, tradíciu a techniku, polohu a umiestnenie, duch a dojem, pôvodný stav a historický vývoj.

Odporúčania pre prieskum, konzervovanie a statickú konsolidáciu architektonických pamiatok nabádajú pri architektonických pamiatkach uplatňovať:

- iné stavebnotechnické kritériá ako v prípade nových stavieb,
- uprednostňovať tradičné stavebné postupy, resp. čo najmenej invazívne a kompatibilné s pamiatkovými hodnotami,
- observačná – pozorovacia metóda – postupné uplatňovanie zásahov s možnosťou urobiť opravné prostriedky,
- zachovať nedokonalosti a zmeny, ktoré sa stali súčasťou vývoja stavebnej konštrukcie,
- provizórne zabezpečovacie systémy pri obnove by mali byť účelné a nemali by poškodzovať pamiatkové hodnoty.

Charta o ochrane hodnotných miest kultúrneho dedičstva (Nový Zéland, 2010)⁴⁵ – pod autenticitou sa rozumie vierohodnosť alebo pravdivosť zachovaných dôkazov a vedomostí hodnôt kultúrneho dedičstva miesta. Relevantnými dôkazmi sú tvar a koncepcia, podstata a štruktúra, technológia a remeselné spracovanie, umiestnenie a okolie, kontext a prostredie, použitie a funkcia, tradícia, duchovná podstata a zmysel pre miesto zahrňujúce hmotné a nehmotné hodnoty.

39 Benátska charta – Ochrana a obnova pamiatok a pamiatkových sídel (Benátky 1964). In: DVORÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L. [zost.]. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 1. diel – Charty a odporúčania*. Bratislava: ICOMOS Slovensko, 2002, s. 11-12. ISBN 80-88855-45-4.

40 Benátska charta, ref. 39, s. 11-12.

41 Zabezpečovanie ochrany archeologického dedičstva – Charta ICOMOS o Ochrane a zabezpečení archeologického dedičstva (Lausanne 1990). In: DVORÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L. [zost.]. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 1. diel – Charty a odporúčania*. Bratislava: ICOMOS Slovensko, 2002, s. 34-40. ISBN 80-88855-45-4.

42 PETZET, M. Princípy ochrany kultúrneho dedičstva. In: DVORÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L. [zost.]. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 2. diel – Deklarácie*. Bratislava: ICOMOS Slovensko, 2004, s. 34. ISBN 80-88855-56-X.

43 Dokument o autenticite. In: DVORÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L. [zost.]. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 1. diel – Charty a odporúčania*. Bratislava: ICOMOS Slovensko, 2002, s. 84-91. ISBN 80-88855-45-4.

44 Odporúčania pre prieskum, konzervovanie a statickú konsolidáciu architektonických pamiatok. In: DVORÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L. [zost.]. *Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 1. diel – Charty a odporúčania*. Bratislava: ICOMOS Slovensko, 2002, s. 92-95. ISBN 80-88855-45-4.

45 *Charta o ochrane hodnotných miest kultúrneho dedičstva* [ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value] [online]. ICOMOS: Auckland, 2010. ISBN 978-0-473-17116-2. [cit. 23. októbra 2023]. Dostupné na: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/ICOMOS_NZ_Charter_2010_FINAL_11_Oct_2010.pdf

13. ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BAKOŠ, J. *Intelektuál a pamiatka*. Bratislava: Kalligram, 2004. ISBN: 8071496103.
- BÓNA, M. Pamiatkový výskum torzálnnej architektúry na Slovensku a jeho prepojenie s pamiatkovou obnovou. In: *Monument revue*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2020, č. 1, s. 2-13. ISSN 1338-807X.
- BÓNA, M., ŠIMKOVIC, M. K vybraným problémom metodiky obnovy a výskumu hradných zrúcanín. In: *Zachráňme hrady*. Bratislava: Združenie Zachráňme hrady, 2018, s. 191-198. ISBN 9788097299507.
- BREJCHA, M., BRŮNA, V., MAREK, Z., VĚTROVSKÁ B. *Metodika digitalizace, 3D dokumentace a 3D vizualizace jednotlivých typů památek*. Ústí nad Labem: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta, 2015. ISBN 978-80-85036-61-9 (NPÚ), 978-80-7414-954-2 (UJEP).
- DVOŘÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L., [zost.]. *Ochrana kulturného dědictví v mezinárodních dokumentech ICOMOS. 1. díl – Charty a doporučení*. Bratislava: ICOMOS Slovensko, 2002. ISBN 80-88855-45-4.
- DVOŘÁKOVÁ, V., HUSOVSKÁ, L., [zost.]. *Ochrana kulturného dědictví v mezinárodních dokumentech ICOMOS. 2. díl – Deklarácie*. Bratislava: ICOMOS Slovensko, 2004. ISBN 80-88855-56-X.
- FABIAN, P. Degradácia a konzervácia povrchových úprav murív torzálnnej architektúry. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 14*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2003, s. 247-254. ISBN 80-89175-00-7.
- FIALA, A. K otázkam pamiatkovej starostlivosti o hradné ruiny. In: *Projekt*. 1986, zv. 28, č. 7-8, s. 22-23.
- FIALA, A. K problematike slovenských hradov. In: *Krásky Slovenska*. 1961, zv. 40, č. 10, s. 394-395.
- FIALA, A. Obnova hradov a fortifikácií. In: *Pamiatky – príroda*. 1979, zv. 9, č. 6, s. 14-16.
- FIALA, A. Poznámky k vývoju teórie a metodiky ochrany hradov na Slovensku. In: *Pamiatky – príroda*. 1983, zv. 13, č. 4, s. 16-21.
- FIALA, A. Stavebné úpravy našich hradov a ich ruín. In: FIALOVÁ, H., FIALA, A. *Hrady na Slovensku*. Martin: Obzor, 1966.
- GIRSA, V. K problematice zastřešení torzální architektury. In: *Zříceniny historických staveb a jejich obnova. Příloha časopisu Zprávy památkové péče*. Praha: 1998, roč. 58, s. 70-77.
- GIRSA, V. *Paměť kamenů*. Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2021. ISBN 9788001068557.
- GIRSA, V., HANZL, M. *Typologie obnovy*. Praha: ČVUT v Praze, 2011. ISBN 978-80-01-04770-5.
- GREGOROVÁ, J. Prezentácia torz architektúry v urbanistickom kontexte. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 14*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2003, s. 115-122. ISBN 80-89175-00-7.
- GREGOROVÁ, J., CHOVANOVÁ, L., ONDREJKOVÁ, Z., ŠKRINÁROVÁ, A. Obnova torz architektúry ako špecializovaná architektonická disciplína. In: *Archeologia historica*. 2015, č. 40, s. 10-11.
- GRZNÁR, P., NOVÁČIK, K. Úskalía a problémy obnov torzálnnej architektúry. In: *Zachráňme hrady. Záchrana historických ruín občianskymi združeniami v rokoch 2002 – 2017*. Bratislava: Združenie Zachráňme hrady, 2018, s. 206-207. ISBN 9788097299507.
- HLOBIL, I. Alois Riegl a teorie moderní památkové péče. In: RIEGL, A. *Moderní památková péče*. Praha: Národní památkový ústav, 2003. ISBN 80-86234-34-7.
- Hrady a tvrze (stavby zastřešené i torsální). Památková ochrana, opravy, statické zajištění, konzervace, rekonstrukce, nové využití. Sborník příspěvků z celostátního semináře*. Ústí nad Orlicí: 1997.
- Charta o ochrane hodnotných miest kulturného dedičstva* [ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value] [online]. ICOMOS: Auckland, 2010. ISBN 978-0-473-17116-2. [cit. 23. októbra 2023]. Dostupné na: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/ICOMOS_NZ_Charter_2010_FINAL_11_Oct_2010.pdf
- IŽVOLT, P. *Údržba historických stavieb. Príručka pre preventívnu údržbu nehnuteľných pamiatok – skúsenosti z projektu Pro Monumenta*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017. ISBN 9788089175765.
- KARASOVÁ, Z. Ruiny a ich význam v dejinách architektúry a pamiatkovej starostlivosti. In: *Pamiatky a múzeá*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1998, č. 1, s. 12-13.

- KOHÚT, V. Podiel statika na záchrane objektov torzálnej architektúry. Paspportizácia zrúcanín. In: *Torzální architektúra. Technológie konzervovania, pamiatková obnova*. Praha: Spoločnosť pro technológie ochrany pamiatok – STOP, 2017, s. 33-44.
- KOHÚT, V. Problematika sanácie torza architektúry z pohľadu statika. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 14*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2003, s. 277-282. ISBN 80-89175-00-7.
- KOHÚT, V., STANÍK, I., ZÁVACKÝ, J., MAKÝŠ, O. *Paspportizácia zrúcanín – I. stupeň. Metodická príručka k vykonávaniu paspportizácie zrúcanín v úrovni jednoduchej obhliadky*. Bratislava: Renesans, s. r. o., 2010.
- Křivoklát 2007. Koruny zdí*. Praha: Spoločnosť pro technológie ochrany pamiatok – STOP, 2007.
- MAKÝŠ, O. Stavebné technológie ochrany torz – vybrané témy. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 14*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2003, s. 289-303. ISBN 80-89175-00-7.
- MAKÝŠ, O. a kol. *Príprava konzervácie zrúcanín. Komplexná monografia k realizácii stavebných obhliadok*. Pezínok: Renesans, s. r. o., 2015.
- MAKÝŠ, O., HRČKA, M., KOHÚT, V., STANÍK, I., ZÁVACKÝ, J. *Paspportizácia ruín. Monografia k realizácii stavebných výskumov zrúcanín*. Pezínok: Renesans, s. r. o., 2018. ISBN 9788089983070.
- MAKÝŠ, O., JURÍČEK, I., GRON, A. a kol. *Normové požiadavky na opravu murív zrúcanín*. Pezínok: Renesans, s. r. o., 2010.
- NORBERG-SCHULZ, CH. *Genius loci. Krajina, miesto, architektúra*. Praha: Dokořán, 2010. ISBN 9788073633035.
- Ochrana zrúcanín v kultúrnej krajine*. Lietava: Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2006.
- Projekt*. 2011, č. 4/5.
- RAZÍM, V. Zříceniny hradů a městské hradby v současné praxi památkové péče. In: *Památky středních Čech*. Praha: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2010, roč. 24, č. 2., s. 10-60.
- RIEGL, A. *Moderní památková péče*. Praha: Národní památkový ústav, 2003. ISBN: 80-86234-34-7.
- ROVNANÍKOVÁ, P. Malty pro konzervaci zřícenin. In: *Torzální architektúra. Technológie konzervovania, pamiatková obnova*. Praha: Spoločnosť pro technológie ochrany pamiatok – STOP, 2017, s. 25-32.
- SAMKOVÁ, H., SOMMER, J., [ed.]. *Zříceniny historických staveb a jejich obnova. Příloha časopisu Zprávy památkové péče*. Praha: 1998, roč. 58.
- SCHUBERT, A. Opravy hradů, městských hradeb a jiných neúplně dochovaných staveb. In: *Zříceniny historických staveb a jejich obnova. Příloha časopisu Zprávy památkové péče*. Praha: 1998, roč. 58.
- SOKOL, J. *Ochrana, údržba a stavební úpravy zřícenin hradů*. SÚPPOP, 1962.
- SOKOL, J., DURDÍK, T., ŠTULC, J. *Ochrana, údržba a stavební úpravy zřícenin hradů*. Praha: Státní ústav památkové péče, 1998. ISBN 80-86234-01-0.
- STANÍK, I., ŠIMKOVIC, M. K problémom metodiky prezentácie hradov a fortifikácií na Slovensku. In: *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok 14*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2003, s. 57-72. ISBN 80-89175-00-7.
- SUCHOMEL, M. Několik poznámek k zachování autentičnosti architektonických torz. In: *Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana*. Praha: Státní ústav památkové péče, 1998, s. 7-10.
- ŠIMKOVIC, M. Metodika obnovy hradných zrúcanín na základe skúseností uplynulých 20 rokov. In: *Monument revue*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2020, č. 1, s. 3-29. ISSN 1338-807X.
- ŠTULC, J. Hradby a zámky mezi konzervací a rekonstrukcí. In: *Zprávy památkové péče*. Praha: 2000, roč. 60, č. 2, s. 21-25.
- ŠTULC, J. Restaurátorská etika a konzervace zřícenin. In: *Zříceniny historických staveb a jejich obnova. Příloha časopisu Zprávy památkové péče*. Praha: 1998, roč. 58, s. 5-6.
- Torzální architektúra. Technológie konzervovania, pamiatková obnova*. Praha: Spoločnosť pro technológie ochrany pamiatok – STOP, 2017.
- VINAŘ, J. *Opravy a zpevnování zdíva zřícenin*. Praha: Národní památkový ústav, 1997.
- Vyhlasška Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 253/2010 Z. z., ktorou sa vykonáva pamiatkový zákon v znení neskorších predpisov*.
- Vyhlasška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 453/2000 Z. z., ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia stavebného zákona*.
- Zachráňme hrady. Záchrana historických ruín občianskymi združeniami v rokoch 2002 – 2017*. Bratislava: Združenie Zachráňme hrady, 2018. ISBN 9788097299507.
- Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov*.
- Zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) v znení neskorších predpisov*.

14. ZDROJE OBRAZOVEJ A FOTOGRAFICKEJ PRÍLOHY

Úvodný obrázok. Veľký Kamenec. Autor: Peter Horanský.

Obr. 1. Hrad Čičva. Autor: Peter Horanský.

Obr. 2. Kláštor v Gombaseku. Zdroj: <https://www.facebook.com/groups/241748905952047> [cit. 23. októbra 2023].

Obr. 3. Plavecký hrad, nika obytnej budovy. Autor: Peter Horanský.

Obr. 4. Plavecký hrad, strielne južného predhradia. Autor: Peter Horanský.

Obr. 5. Hrad Sklabiňa, kaplnka. Autor: Peter Horanský.

Obr. 6. Hrad Čičva, klenby paláca. Autor: Peter Horanský.

Obr. 7. Hrad Čičva, kľúčová strieľňa. Autor: Peter Horanský.

Obr. 8. Hrad Šášov, nárožné armovanie. Autor: Peter Horanský.

Obr. 9. Hrad Brekov. Autor: Peter Horanský.

Obr. 10. Hrad Muráň, pôvodná prístupová cesta so zásekmi na podvaly. Autor: Peter Horanský.

Obr. 11. Hrad Sklabiňa, hradné jadro s nenarušenými archeologickými vrstvami. Autor: Peter Horanský.

Obr. 12. Hrad Sklabiňa, renesančný palác. Autor: Peter Horanský.

Obr. 13. Hrad Likava, omietka paláca s maľovanými paspartami okenných otvorov. Autor: Peter Horanský.

Obr. 14. Hrad Lietava, omietka s kvádrovou sieťou. Autor: Peter Horanský.

Obr. 15. Hrad Uhrovec, lidarová snímka. Autor: Peter Horanský.

Obr. 16. Hrad Devín, mračno bodov hradného paláca. Zdroj: súkromný archív Petra Horanského.

Obr. 17. Hrad Devín, mesh hradného paláca. Zdroj: súkromný archív Petra Horanského.

Obr. 18. Hrad Devín, mračno bodov hradného paláca. Zdroj: súkromný archív Petra Horanského.

Obr. 19. Hrad Hričov. Autor: Peter Horanský.

Obr. 20. Hrad Brekov. Autor: Peter Horanský.

Obr. 21. Hrad Sklabiňa, zastrešené polygonálne bašty predhradia. Autor: Peter Horanský.

Obr. 22. Hrad Tematín, skrytá strecha severného paláca. Autor: Peter Horanský.

Obr. 23. Hrad Tematín, schodisko situované vo východnom paláci. Autor: Peter Horanský.

Obr. 24. Hrad Tematín, priestor severného predhradia. Autor: Peter Horanský.

Obr. 25, 26. Hrad Strečno. Autor: Peter Horanský.

Obr. 27, 28. Kláštor v Gombaseku. Zdroj: <https://www.facebook.com/groups/241748905952047> [cit. 23. októbra 2023].

Obr. 29. Hrad Likava, železobetónové stropy paláca. Autor: Peter Horanský.

Obr. 30. Hrad Šariš, interiér donjonu. Autor: Peter Horanský.

Obr. 31. Kláštor Katarínka, južný štít kostola pred konzerváciou. Autor: Peter Herceg.

Obr. 32. Kláštor Katarínka, južný štít kostola so zrekonštruovaným okrúhlym oknom a osadenými dubovými trámami. Autor: Peter Herceg.

Obr. 33. Kláštor Katarínka, západný múr lode kostola, rozdiel medzi neškárovaným a škárovaným murivom. Autor: Peter Herceg.

Obr. 34. Plavecký hrad, severná stena hradného paláca. Autor: Peter Horanský.

Obr. 35. Plavecký hrad, severná stena hradného paláca po pamiatkovej úprave. Autor: Peter Lukáč.

Obr. 36. Hrad Uhrovec. Autor: Peter Horanský.

Obr. 37. Hrad Uhrovec, drevený prístupový most osadený na murovaných pilieroch a skalnom previse. Autor: Peter Horanský.

Obr. 38. Hrad Uhrovec, dubové prvky mosta zhotovené tradičnými tesárskymi postupmi. Autor: Peter Horanský.

Obr. 39. Hrad Uhrovec, hospodársko-obytná budova v predhradí. Autor: Peter Čintalan.

- Obr. 40.** Hrad Uhrovec, interiér druhého nadzemného podlažia hospodársko-obytnej budovy. Autor: Peter Čintalan.
- Obr. 41.** Hrad Uhrovec, detail okenného krídla. Autor: Peter Čintalan.
- Obr. 42, 43.** Hrad Uhrovec, nika okna s pôvodnými omietkami. Autor: Peter Čintalan.
- Obr. 44.** Hrad Muráň, dom kapitána s voľnou kópiou strechy. Zdroj: <https://www.facebook.com/bunkrehrady> [cit. 23. októbra 2023].
- Obr. 45.** Hrad Muráň, dom kapitána. Zdroj: <https://www.facebook.com/bunkrehrady> [cit. 23. októbra 2023].
- Obr. 46.** Hrad Muráň, dom kapitána, interiér s pohľadom na krovovú konštrukciu. Zdroj: <https://www.facebook.com/bunkrehrady> [cit. 23. októbra 2023].
- Obr. 47.** Hrad Sklabiňa, expozícia v interiéri polygonálnej bašty. Autor: Peter Horanský.
- Obr. 48.** Hrad Sklabiňa, inštalácia dobového zariadenia bytu kastelána. Autor: Peter Horanský.

Financované
Európskou úniou
NextGenerationEU

Plán obnovy a odolnosti SR, Komponent 2: Obnova budov
Reforma zvýšenia transparentnosti a zefektívnenia rozhodnutí
Pamiatkového úradu SR

PLÁN [OBNOVY]

MINISTERSTVO
KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

PAMIATKOVÝ ÚRAD
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

B. Metodika princípov rozhodovania Pamiatkového úradu SR vo veciach stavebnotechnického /alebo reštaurátorského/ zásahu

Časť 7. Stavebná časť – typologické druhy

TORZÁLNA ARCHITEKTÚRA

AUTOR METODIKY

Peter Horanský

ODBORNÍ RECENZENTI

Martin Bóna

Peter Grznár

Katarína Smatanová

REDAKCIA

Romana Klasová

JAZYKOVÉ ÚPRAVY

Mária Bartoš

GRAFICKÁ ÚPRAVA

Alexandra Ištvánová

VYDAL

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava

Vydanie prvé

© 2023

www.pamiatky.sk